

ο μυολόγος

The International Molinological Society

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΤΗΣ TIMS

Τεύχος 14

Άνοιξη 2025

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ Γιώργος Σπέης, Στέφανος Νομικός, Στέλιος Μουζάκης, Κατερίνα Τούτουζα ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ Όλγα Λεκού

Επιστολή από τη σύνταξη

Σας καλωσορίζουμε στο ανοιξιάτικο 14 τεύχος μας!!! Γύρω μας συμβαίνουν πολλά, αλλά εμείς δεν σταματάμε να ερευνούμε και να αναζητούμε στοιχεία για τους μύλους της χώρας μας.

Ας περιπλανηθούμε νοερά στην πατρίδα μας να γνωρίσουμε κι άλλα μυλικά συστήματα. Θα ξεκινήσουμε με τους μεσαιωνικούς μύλους στη Ρόδο και μετά θα σας μεταφέρουμε σε ένα σουσαμόμυλο στην Έδεσσα. Επίσης, θα μεταφερθούμε στο φαράγγι του Ασπρορέματος στο Βορεινό Αλμωπίας και στον μύλο του Ερυθρόπουλου στο Νεοχώρι Αλμωπίας. Θα συνεχίσουμε ταξιδεύοντας σε ανεμόμυλους στο Κουφονήσι αντλώντας στοιχεία από το αρχείο του μέλους μας Κ. Καραντζόγλου και αμέσως μετά θα μεταφερθούμε στους οθωμανικούς μύλους της Λειβαδιάς μετά την απελευθέρωση. Τέλος, θα ταξιδέψουμε στη γειτονική μας Τουρκία για να ενημερωθούμε για έναν ανεμόμυλο στη Σαμψούντα.

Θα σας ενημερώσουμε για τις δράσεις μας και ελπίζουμε να σας φτιάξουμε τη διάθεση και να σας κεντρίσουμε το ενδιαφέρον έτσι ώστε να μας στείλετε κι εσείς τις δικές σας ενημερώσεις, φωτογραφίες και άρθρα ταξιδεύοντας μας στους μύλους των περιοχών σας.

Περιεχόμενα

Οι μεσαιωνικοί ανεμόμυλοι στην πόλη της Ρόδου <i>Ψαρρή Παναγιώτα</i>	1
Ο σουσαμόμυλος της Έδεσσας <i>Γιώργος Σπέης</i>	18
Πριονιστήριο στο Ασπρόρεμα <i>Γιώργος Σπέης</i>	20
Ο μύλος του Ερυθρόπουλου στο Νεοχώρι Αλμωπίας <i>Γιώργος Σπέης</i>	22
Από το Αρχείο Καρατζόγλου. Ανεμόμυλος στο Κουφονήσι	23
Οθωμανικοί μύλοι στη Λειβαδιά μετά την απελευθέρωση <i>Γιώργος Σπέης</i>	25
Ανεμόμυλος στη Σαμψούντα <i>Γιώργος Σπέης</i>	29
ΝΕΑ των Μυολόγων	30

Οι μεσαιωνικοί ανεμόμυλοι στην πόλη της Ρόδου

ένα ταξίδι στον χώρο και τον χρόνο

Ψαρρή Παναγιώτα, αρχαιολόγος

Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου

Δημιουργήματα της ανθρώπινης ευφυΐας και ευρηματικότητας, οι ανεμόμυλοι υπήρξαν κατασκευές οριζόντιου ή κατακόρυφου άξονα περιστροφής προορισμένες να μετατρέπουν την αιολική ενέργεια σε μηχανική, μέσω της χρήσης πτερυγίων για την άλεση των δημητριακών. Εκτός από την παραγωγή αλεύρων, η χρήση τους επεκτάθηκε ανά τους αιώνες σε μια σειρά αγροτικών, βιοτεχνικών και βιομηχανικών εργασιών από την αποφλοίωση του ρυζιού, το άλεσμα του αλατιού, του χαρουπιού, του λιναριού και της κράμβης ως το πριόνισμα του ξύλου, την παραγωγή γύψου, χαρτιού και πυρίτιδας.

Για την προέλευσή τους έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις, με ορισμένους μελετητές να υποστηρίζουν ότι αυτή θα πρέπει να αναζητηθεί στον ελληνορωμαϊκό κόσμο και στον ανεμόμυλο του Ήρωνα του Αλεξανδρινού, τον 1ο αι. μ.Χ. Αν και η συγκεκριμένη κατασκευή φαίνεται ότι συνδεόταν περισσότερο με την παροχή αέρα στους αυλούς ενός οργάνου παρά με την αλευροποιία, εντούτοις, στην τυπολογία της αναγνωρίστηκαν οι θεμελιώδεις αρχές λειτουργίας του κλασικού ανεμόμυλου.

Σύμφωνα με άλλους ερευνητές, οι ανεμόμυλοι υπήρξαν ανατολική εφεύρεση του κινεζικού και του αραβικού πολιτισμού που διαδόθηκαν στη Μεσόγειο και τη μεσαιωνική Ευρώπη μέσω των Αράβων και των Σταυροφόρων. Ήδη από τον 9ο αι. τεκμηριώνεται η ύπαρξη του πρώτου χρηστικού ανεμόμυλου με κατακόρυφο άξονα περιστροφής στις πεδιάδες του Sijistān στην Περσία, μιας περιοχής μεταξύ του ανατολικού Ιράν και του δυτικού Αφγανιστάν, με ισχυρούς περιοδικούς ανέμους. Η τυπολογία του ήταν μάλλον απλοϊκή: μια πυργόσχημη κατασκευή από πλινθοδομή, εφοδιασμένη με έναν μετωπικό τοίχο, που λειτουργούσε αφενός ως εκτροπέας του αέρα προς

τα πτερύγια και αφετέρου ως ρυθμιστής της έντασής του, μέσω της ύπαρξης ενός συστήματος χειροκίνητων ξύλινων πυλών.

Υπάρχουν τέλος, κι εκείνοι οι μελετητές που υποστηρίζουν ότι οι ανεμόμυλοι, με τον οριζόντιο τουλάχιστον άξονα περιστροφής, εμφανίστηκαν περίπου τον 12ο-13ο αι. στη δυτική Ευρώπη. Η εγκατάστασή τους σε χώρες, όπως η Γαλλία, η Αγγλία, η Ολλανδία και το Βέλγιο, συσχετίστηκε με τις Σταυροφορίες και αποδόθηκε στα τεχνολογικά επιτεύγματα της εποχής και την πρόοδο που είχε συντελεστεί στην οικονομία και την κοινωνία¹.

Υπεύθυνοι για τη λειτουργία τους κατά τον μεσαίωνα ήταν οι λεγόμενοι «δάσκαλοι των μύλων», ένα είδος εμπειρικών μηχανικών, ενταγμένων στη συντεχνία των οικοδόμων, σ' ένα κλειστό κύκλωμα, καθόλου δεκτικό σε καινοτομίες, όπου η γνώση περνούσε αυστηρά από πατέρα σε γιο. Η κατάσταση ωστόσο, άρχισε να διαφοροποιείται με την εμφάνιση ενός νέου τύπου επαγγελματία, του στρατιωτικού μηχανικού, οι υπηρεσίες του οποίου εντάσσονταν στο πλαίσιο των πολεμικών επιχειρήσεων για την κάλυψη των αναγκών τροφοδοσίας των στρατευμάτων σε αλεύρι και ψωμί. Στην αναγεννησιακή Ιταλία του 15ου αι., ο ουμανισμός έθεσε τις επιστημονικές βάσεις, όχι μόνο για την αναγνώριση του ρόλου των ανεμόμυλων στην καθημερινή ζωή και στην υπηρεσία του ανθρώπου, αλλά και για τη βελτίωση της τεχνικής τους. Νέοι τύποι σχεδιάστηκαν και πιθανές καινοτόμες κατασκευές διερευνήθηκαν από ευφυείς προσωπικότητες της εποχής, τα σχέδια και τα συγγράμματα των οποίων κυκλοφόρησαν σε χειρόγραφα στην Ιταλία και την Ισπανία².

Τα πρώτα παραδείγματα ανεμόμυλων με οριζόντιο άξονα στον ευρωπαϊκό χώρο διακρίνονται σε τρεις τύπους: οι δύο συναντώνται στη βορειοανατολική και την κεντρική Ευρώπη και ο τρίτος στις χώρες του νότου. Ο πρώτος, ο βόρειος, ήταν ο λεγόμενος μύλος σε στύλο ή μύλος με άξονα περιστροφής. Ο δεύτερος, μια παραλλαγή του πρώτου, ήταν ο μύλος με τρίποδα ή στηρίγματα και ο τρίτος, ο νότιος, ήταν ο μύλος με την κινητή στέγη ή πυργόμυλος. Οι δύο πρώτοι τύποι ήταν κατασκευασμένοι σχεδόν εξ ολοκλήρου από ξύλο, αν και κάποιοι έφεραν πέτρινη βάση· ήταν ορθογώνιοι με τέσσερις όψεις και στο εσωτερικό της ξύλινης κατασκευής τους έφεραν το μηχανισμό με τους τροχούς, την χοάνη και τα εξαρτήματα άλεσης.

Οι μύλοι με τρίποδα και στηρίγματα περιστρέφονταν γύρω από έναν κατώτερο άξονα, ενώ ο πυργόσχημος μύλος ήταν λιθόκτιστος, συνήθως κυκλικός, και διέθετε περιστρεφόμενη σκεπή και ξύλινα δικτυωτά πτερύγια, στις άκρες των οποίων προσαρμόζονταν αρχικά δίχτυα

και στη συνέχεια πανιά. Ο αριθμός των πανιών ποίκιλε ανάλογα με τη δύναμη του ανέμου και την απαιτούμενη ισχύ για την άλεση, το δε άνοιγμα και κλείσιμό τους ήταν μια διαδικασία που έπρεπε να γίνεται καθημερινά με την έναρξη και τη λήξη των εργασιών λειτουργίας του μύλου. Στις χώρες με κρύα κλίματα το ύψος αντικαθίστατο από ξύλινες μεμβράνες, υλικό εύκολα διαχειρίσιμο σε συνθήκες παγετού. Αντίθετα, στις μεσογειακές χώρες με τις ηπιότερες κλιματολογικές συνθήκες, χρησιμοποιούνταν τα τριγωνικά, λατινικά καραβόπανα που τυλίγονταν γύρω από τα ιστία των φτερωτών.

Στο μεσογειακό χώρο έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη τριών διαφορετικών τύπων ανεμόμυλων: ο πρώτος, με τα τριγωνικά πανιά και τον άξονα που διαπερνάται από τέσσερα ή περισσότερα ζευγάρια ιστίων, συναντάται στην Πορτογαλία, τη Μαδέρα, τις Αζόρες, σε ορισμένα από τα Κανάρια νησιά, την Ανδαλουσία, το Campo de Cartagena της επαρχίας Murcia στην Ισπανία, σε κάποιες από τις Βαlearίδες νήσους και την Ελλάδα. Ο δεύτερος, με έναν άξονα που συγκρατεί τέσσερα ορθογώνια πτερύγια αποτελούμενα από μια κεντρική ράβδο, δύο πλευρικές αντένες παράλληλες προς τη ράβδο και οκτώ ή περισσότερες ακτίνες, συναντάται στα Κανάρια νησιά και το νότο της Γαλλίας. Ο τρίτος τύπος, αποτελούμενος επίσης από έναν άξονα που συγκρατεί τέσσερα ορθογώνια πτερύγια, αλλά διαθέτει τέσσερις ή έξι πλευρικές αντένες και δεκαπέντε ή περισσότερες ακτίνες, συναντάται στη Σικελία, τις Βαlearίδες νήσους και την περιοχή La Mancha της Ισπανίας³.

Στον ελλαδικό χώρο, ανεμόμυλοι εντοπίζονται στην ηπειρωτική χώρα και τα νησιά. Έχει υπολογιστεί ότι μέχρι τον 15ο αι. ο αριθμός τους πλησίαζε τις 2.500, με την περίοδο ακμής τους να τοποθετείται στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Στα Δωδεκάνησα έχουν καταγραφεί ιστορικά 325 ανεμόμυλοι, με τη συντριπτική τους πλειοψηφία να μνημονεύεται στην Κάρπαθο, όπου ο αριθμός τους ανέρχεται στους 114. Ακολουθούν η Κάσος με 59, η Ρόδος με 39, η Κως με 33, η Σύμη με 21 και η Αστυπάλαια με 15. Δεκατρείς ανεμόμυλοι έχουν καταγραφεί στη Λέρο, 8 στην Χάλκη, 5 στην Κάλυμνο, 4 στην Πάτμο⁴, 3 στους Λειψούς, τη Νίσυρο και το Καστελλόριζο, 2 στην Τήλο και την Αλιμιά και 1 στην Κίναρο.

Κυρίαρχος είναι ο τύπος του πυργόσχημου, πέτρινου ανεμόμυλου με δύο ή τρεις ορόφους και κωνική ξύλινη στέγη με διακοσμητική απόληξη και περιμετρική στεφάνη στη βάση, κατασκευασμένη από ξύλινες σανίδες. Ο τύπος αυτός συναντάται κυρίως στη Ρόδο, την Πάτμο, το Καστελλόριζο, την Κω και τη Σύμη, ενώ στην Αστυπάλαια εμφανίζεται μια ιδιαίτερη μορφή ανεμόμυλου με ανασκωμένο το τμήμα της στέγης απ' όπου βγαίνει ο άξονας

1 Βλ. <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%BD%CE%B5%CE%BC%CF%8C%CE%BC%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82> Επίσης https://it.wikipedia.org/wiki/Molino_a_vento και https://es.wikipedia.org/wiki/Molino_de_viento

2 Βλ. Garcia Tapia Nicolás, Los Molinos y los científicos españoles del Renacimiento στο <https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/los-molinos-y-los-cientificos-espanoles-del-renacimiento/html/>

3 Βλ. José Ignacio, Rojas-Sola y Juan Miguel Amezcua- Ogáyar, Origen y expansion de los molinos de viento en España στο http://ve.scielo.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0378-18442005000600004

4 Δύο από αυτούς τους παραδοσιακούς ανεμόμυλους, ιδιοκτησίας της Ιεράς Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Χώρα της Πάτμου (Μύλοι Β και Γ), αποκαταστάθηκαν με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού, του έτους 2010.

του μηχανισμού. Στην Κάρπαθο, η συντριπτική πλειοψηφία των καταγεγραμμένων ανεμόμυλων είναι πεταλόσχημοι με σταθερή φτερωτή, λόγω της κατεύθυνσης του ανέμου που είναι συνήθως βορειοδυτικός⁵.

Στην πόλη της Ρόδου διατηρούνται μέχρι σήμερα δεκαεπτά ανεμόμυλοι⁶. Από αυτούς οι εννέα βρίσκονται στη νέα πόλη, τρεις στο λιμένα Μανδρακίου και ισάριθμοι στο τουριστικό λιμάνι, ενώ δύο σώζονται εντός του ιστορικού οικισμού της μεσαιωνικής πόλης. Οι δεκαπέντε ανήκουν στο Ελληνικό δημόσιο, με φορέα διαχείρισης τον Οργανισμό Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων του Υπουργείου Πολιτισμού (ΟΔΑΠ), και δύο μόνο είναι ιδιωτικοί.

Ειδικότερα, στην ακτή Μιαούλη, κατά μήκος του δυτικού παραλιακού μετώπου της πόλης, σώζονται πέντε ανεμόμυλοι: ο πρώτος (εικ. 1) βρίσκεται στη συμβολή των οδών Καλύμνου και Αστυπάλαιας⁷, κοντά στο ξενοδοχείο «Cactus». Από την εγγραφή του στο ιταλικό κτηματολόγιο⁸, στις 29 Σεπτεμβρίου του 1933, προκύπτει ότι η συνολική έκταση του οικοπέδου μέσα στο οποίο είχε καταγραφεί ο μύλος ανερχόταν την εποχή της ιταλοκρατίας στα 752 τμ.

Εικ. 1 Ανεμόμυλος στην οδό Αστυπάλαιας

5 Βλ. Γ. Σπέης, Ανεμόμυλοι στον Ελλαδικό χώρο, ψηφιακή περιοδική έκδοση της ελληνικής ομάδας της TIMS, Ο μυλόλογος, τεύχος 5, Φθινόπωρο 2020, σ. 13-23 στο https://hellenicmills.gr/wp-content/uploads/2020/10/05_MYOLOGOS-FALL-2020.pdf

6 Βλ. Γ. Ντέλλας, Οι μεσαιωνικοί ανεμόμυλοι της Ρόδου, στο ειδικό θέμα του 22ου Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα, 17-19 Μαΐου 2022 με τίτλο: Αρχαιολογικά τεκμήρια βιοτεχνικών εγκαταστάσεων κατά τη βυζαντινή εποχή 5ος- 15ος αιώνας. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2004.

7 Φέρει τον αριθμό καταγραφής ABK 90 και βρίσκεται εντός της ΚΜ II-563 γαιών Ρόδου με ΚΜ II-5 οικοδομών.

8 Το κτηματολόγιο Ρόδου άρχισε να καταρτίζεται με τα τεχνικά μέσα της εποχής της ιταλοκρατίας κατά τα έτη 1922 και 1926, οι δε οριστικές καταγραφές των εγγραφών των ακινήτων σε αυτό πραγματοποιήθηκαν στο χρονικό διάστημα από το 1926 έως το 1930.

Ακολουθούν ο μύλος (εικ. 2) στην οδό Τήλου 2, εντός του ξενοδοχειακού συγκροτήματος «Belle Vue on the Beach Suites» και ο μύλος (εικ. 3) στην οδό Πάτμου 1⁹. Μεταξύ των ξενοδοχείων «Riviera» και «La Vita» (εικ. 4) βρίσκεται ο τέταρτος ανεμόμυλος της δυτικής ακτής¹⁰. Κατά την περίοδο καταγραφής του στο ιταλικό κτηματολόγιο είχε εμβαδόν 52 τμ., ήταν ενεργός και ως ιδιοκτήτης του αναφερόταν ο Ahmed Mustafà Suluco Oglü, για τον οποίο δεν διαθέτουμε άλλη πληροφορία. Σύμφωνα με το κτηματολογικό διάγραμμα της εποχής, ο μύλος είχε μία πόρτα εισόδου, δύο παράθυρα και το ισόγειό του λειτουργούσε ως αποθηκευτικός χώρος, ενώ στον όροφο βρισκόταν ο αλεστικός μηχανισμός.

Εικ. 2 Ανεμόμυλος στην οδό Τήλου 2

Εικ. 3 Ανεμόμυλος στην οδό Πάτμου 1

9 Έχει ABK 388 και ανήκει στην ΚΜ II- 67 οικοδομών Ρόδου.

10 Φέρει τον αριθμό καταγραφής ABK 79 και ανήκει στην ΚΜ IV- 68 οικοδομών Ρόδου.

Εικ. 4 Ανεμόμυλος μεταξύ των ξενοδοχείων Riviera και La vita

Στην οδό Παπανικολάου, στον περιβάλλοντα χώρο του ξενοδοχείου «Grand Hotel» (εικ. 5), βρίσκεται ο πέμπτος ανεμόμυλος της ακτής¹¹, ενώ στην οδό Κω, κρυμμένος μέσα στην πυκνή βλάστηση του ξενοδοχείου «των Ρόδων» (εικ. 6), διασώζεται ένας ακόμη ανεμόμυλος¹², που χρησιμοποιείται πλέον ως υποσταθμός της ΔΕΗ. Στη συμβολή τέλος, των οδών Κω και Ψερίμου, ασφυκτικά εναγκαλισμένος από τα κτίρια του συγκροτήματος του «Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης» και του «Νεστοριδείου Ιδρύματος», συναντάται ο έβδομος ανεμόμυλος της πόλης¹³ (εικ. 7).

Εικ. 5 Ανεμόμυλος στην οδό Παπανικολάου

11 Έχει καταγραφεί με στοιχεία ABK 1 και ανήκει στην ΚΜ ΙΙ- 69 οικοδομών Ρόδου.

12 Φέρει στοιχεία καταγραφής ABK 137 και ανήκει στην ΚΜ ΙΙ- 63 οικοδομών Ρόδου.

13 Έχει καταγραφεί με στοιχεία ABK 904 και ανήκει στην ΚΜ ΙΙ- 53 οικοδομών Ρόδου.

Εικ. 6 Ανεμόμυλος στην οδό Κω

Εικ. 7 Ανεμόμυλος στη συμβολή των οδών Κω και Ψερίμου.

Δύο ακόμα ανεμόμυλοι βρίσκονται στη νέα πόλη της Ρόδου, στον χώρο κοντά στο παλαιό ιταλικό νοσοκομείο, στην οδό Ερυθρού Σταυρού 24 και 11 (εικ. 8-9). Από τις άλλοτε εντυπωσιακές κατασκευές τους δεν διατηρούνται παρά μόνο οι κυλινδρικοί σκελετοί τους¹⁴. Μέχρι το έτος 2010, ο μύλος στον αριθμό 24 διατηρούσε την στέγη του, η οποία αφαιρέθηκε όταν άρχισε να καταρρέει. Έκτο-

14 Ο μύλος στην οδό Ερυθρού Σταυρού 24 έχει ABK 48 και ΚΜ ΙΙΙ- 46. Αντίστοιχα, ο μύλος στην οδό Ερυθρού Σταυρού 11 έχει ABK 899 και ανήκει στην ΚΜ ΙΙ- 543 οικοδομών Ρόδου.

τε είναι ασκεπής. Στην ίδια κατάσταση, χωρίς στέγη και φτερωτή, σώζεται και ο μύλος στον αριθμό 11 της ίδιας οδού. Από το πρωτόκολλο κατάληψής τους από το Ελληνικό Δημόσιο, μετά τη συνθήκη Ειρήνης μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας, το έτος 1947, προκύπτει ότι ο μύλος στην οδό Ερυθρού Σταυρού 24 βρισκόταν εντός οικοπέδου 198 τμ., ήταν διώροφος και κατά την περίοδο της καταγραφής του ήταν ήδη ανενεργός¹⁵. Αντίστοιχα, ο μύλος στην οδό Ερυθρού Σταυρού 11 ήταν επίσης διώροφος, βρισκόταν εντός οικοδομήσιμου αγρού 182 τμ. και μέχρι το 1952 τουλάχιστον, χρησιμοποιούνταν από την Ηλεκτρική Εταιρεία Α.Η.Ε.Ρ. για τη λειτουργία υποσταθμού¹⁶. Έκτοτε έχει περιπέσει σε αχρηστία.

Εικ. 8 Ανεμόμυλος στην οδό Ερυθρού Σταυρού 24.

Εικ. 9 Ανεμόμυλος στην οδό Ερυθρού Σταυρού 11

15 Το πρωτόκολλο κατάληψής του από το Ελληνικό Δημόσιο υπογράφτηκε από τη Στρατιωτική Διοίκηση Δωδεκανήσου στη Ρόδο στις 28 Απριλίου 1947.

16 Περιήλθε στο Ελληνικό Δημόσιο την 1η Απριλίου 1947, δυνάμει της από 10/2/47 Συνθήκης Ειρήνης μεταξύ Συμμάχων και Ιταλίας. Η χρήση

Οι χαρακτηριστικότεροι ωστόσο, ανεμόμυλοι της πόλης της Ρόδου, είναι αυτοί που σώζονται στο λιμενοβραχίονα του φρουρίου του Αγ. Νικολάου¹⁷ και στον ομώνυμο μόλο, στο σημερινό τουριστικό λιμάνι (εικ. 10). Από τους τρεις μύλους του λιμενοβραχίονα του Αγ. Νικολάου μόνο οι δύο ακριανοί διαθέτουν φτερωτές, σταθερά πλέον στραμμένες στα δυτικά, ενώ στο μόλο των μύλων διατηρούνται σχεδόν ακέραιοι, χωρίς τις φτερωτές τους, οι δύο από τους τρεις ανεμόμυλους που υπήρχαν στον χώρο (εικ. 11). Ο τρίτος, ο βορειότερος προς τον πύργο των Αγγέλων, καταστράφηκε από τους βομβαρδισμούς του Β' Παγκοσμίου πολέμου και σώζεται μόνο σε επίπεδο θεμελίωσης. Κατά τις εργασίες ωστόσο, ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου των θαλάσσιων οχυρώσεων της πόλης, αποκαταστάθηκε οπτικά το σχήμα του, μέσω της χρήσης μεταλλικού σκελετού με τη μορφή εξέδρας για την θέαση της ευρύτερης περιοχής¹⁸ (εικ. 12).

Εικ. 10 Ανεμόμυλοι στον λιμενοβραχίονα του Αγ. Νικολάου

Από τα κτηματολογικά διαγράμματα της περιόδου της ιταλοκρατίας προκύπτει ότι κατά την περίοδο εγγραφής τους στο ιταλικό κτηματολόγιο¹⁹, στις 17 Ιανουαρίου 1924, οι μύλοι του μόλου βρίσκονταν σε ερειπιώδη κατάσταση και το εμβαδόν τους ανερχόταν στα 85 τμ., 50 τμ και 35 τμ., αντίστοιχα. Οι δύο βορειότεροι²⁰, από τους οποίους ο δεύτερος χαρακτηριζόταν ως «ο πρώην

του ως υποσταθμός είχε γίνει χωρίς σύμβαση με το Ελληνικό Δημόσιο, έναντι μηνιαίου ενοικίου 1.000 δρχ.

17 Ο πρώτος κατά σειρά μύλος, με κατεύθυνση προς το φρούριο του Αγ. Νικολάου, φέρει στοιχεία καταγραφής ABK 50 και αριθμό κτηματολογικής μερίδας KM I- 103 οικοδομών Ρόδου. Ο δεύτερος, έχει καταγραφεί με στοιχεία ABK 57 και ανήκει στην KM I- 104 και ο τρίτος, κοντά στο φρούριο, φέρει στοιχεία καταγραφής ABK 29 και κτηματολογική μερίδα KM I- 105 οικοδομών Ρόδου.

18 Για τις εργασίες αποκατάστασης και ανάδειξης στον χώρο του μόλου των μύλων βλ. Αποκατάσταση- ανάδειξη μόλου Μύλων, Αξιοποίηση - ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου στο Μεσαιωνική Πόλη Ρόδου, Έργα Αποκατάστασης 2000-2008 Υπουργείο Πολιτισμού- ΤΔΠΕΑΕ Επιτροπή Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, Επιστημονική επιμέλεια Κατερίνα Μανούσου- Ντέλλα, Γιώργος Ντέλλας, Ρόδος 2008, σ. 201-203.

19 Πρόκειται για τους ανεμόμυλους με KM IV- 1945 (ABK 3), KM IV- 1946 (ABK 4) και KM IV-1947.

20 Πρόκειται για τους μύλους με KM IV- 1945 και KM IV- 1946.

κεντρικός μύλος», ανήκαν στον Nicola Malteso, ενώ ο νοτιότερος μύλος²¹ ανήκε στο «demanio del governo», στην κρατική δηλ. περιουσία των Ιταλών.

με την οδό Ομήρου 2 (εικ. 14), βόρεια της επιτοίχιας οθωμανικής κρήνης της οδού Ομήρου, είναι ιδιόκτητος και λειτουργεί πλέον ως τουριστικό κατάλυμα²³.

Εικ. 13 Ανεμόμυλος στην πάροδο Ομήρου, στη μεσαιωνική πόλη.

Εικ. 11-12 Ανεμόμυλοι στο μόλο των μύλων.

Εικ. 14 Ανεμόμυλος στην οδό Ομήρου 2, στη μεσαιωνική πόλη.

Στο εσωτερικό της μεσαιωνικής πόλης διασώζονται δύο ακόμη ανεμόμυλοι: ο πρώτος στην πάροδο Ομήρου (εικ. 13), κοντά στο συγκρότημα της Αγ. Κυριακής, χωρίς την κωνική επίστεψη και την φτερωτή του και με εμφανή τα σημάδια των ρηγματώσεων στο λίθινο σκελετό του²². Ο δεύτερος υψώνεται στη συμβολή της οδού Πυθαγόρα

²¹ Είναι ο μύλος με ΚΜ IV- 1947.

²² Πρόκειται για το μύλο με ΑΒΚ 119 και ΚΜ IV- 1800 οικοδομών Ρόδου. Το κάλυμμα της οροφής, με εμφανείς τις φθορές στα σίδερα, είναι από σπλισμένο σκυρόδεμα της περιόδου της ιταλοκρατίας.

Από τα κτηματολογικά τους διαγράμματα γίνεται φανερό ότι κατά την περίοδο εγγραφής τους στο ιταλικό κτηματολόγιο και οι δύο μύλοι χρησιμοποιούνταν ως αποθήκες. Ήταν διώροφοι, με μία πόρτα εισόδου και ένα παράθυρο και διέθεταν κτιστή σκάλα επικοινωνίας του ισόγειου με τον όροφο και αυλή. Ο μύλος στην πάροδο Ομήρου ανήκε στην ιδιοκτησία κάποιου Omer Effendi

²³ Πρόκειται για τον μύλο που έχει καταγραφεί στην ΚΜ IV- 1727 οικοδομών Ρόδου.

Tellal, είχε εμβαδόν 19 τμ. στο ισόγειο, 19 τμ. στον όροφο και διέθετε μικρή αυλή, εμβαδού 98 τμ. Ο ανεμόμυλος αντίστοιχα, της οδού Ομήρου 2, ιδιοκτησίας του Dumusc Dermengi fu Hussein για τον οποίο δεν έχουμε άλλη πληροφορία, είχε 29 τμ. εμβαδόν στο ισόγειο, 29 τμ. στον όροφο και διέθετε αυλή, εμβαδού 80 τμ.

Ο σημερινός αριθμός των ανεμόμυλων της πόλης της Ρόδου διαφέρει σημαντικά από εκείνον που απεικονίζεται σε μικρογραφίες, λιθογραφίες, χάρτες και φωτογραφικό υλικό του παρελθόντος. Σύμφωνα με τους περιηγητές του 15^{ου} αι. Felix Faber²⁴, Arnold von Harff²⁵ και Jean Thenaud²⁶, η χρονολόγηση των πρώτων ανεμόμυλων στο μόλο των μύλων ανάγεται χρονικά στη βυζαντινή περίοδο και οι μύλοι φέρεται να κατασκευάστηκαν από τους Γενοβέζους αιχμαλώτους που είχαν συλλάβει οι Βυζαντινοί μετά την ανακατάληψη της Ρόδου, το 1250²⁷. Κατά τον Albert Gabriel²⁸, οι μύλοι του ομώνυμου μόλου ήταν τουλάχιστον δεκατέσσερις, ήδη από το 1391, με τρεις από αυτούς -τον ένατο, τον δέκατο και τον δέκατο τέταρτο- να αποτελούν κληροδότημα των παρεκκλησίων που είχαν ιδρυθεί από τον ναύαρχο του τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών, Domenico D' Alemagna²⁹.

24 Ο Felix Faber υπήρξε Ελβετός δομινικανός μοναχός (1441-1502). Πραγματοποίησε δύο ταξίδια στους Αγίους Τόπους, το 1480 και το 1483, και περιέγραψε τις εντυπώσεις του στη λατινική γλώσσα στο έργο του με τίτλο: «Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti Peregrinationem», το οποίο εκδόθηκε με βάση τα χειρόγραφα του σε τρεις τόμους, μεταξύ των ετών 1843-1849. Βλ. https://en.wikipedia.org/wiki/Felix_Fabri

25 Ο Arnold von Harff (1471-1505) ήταν Γερμανός περιηγητής από την Κολωνία που ταξίδεψε ως προσκυνητής σε πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων η Γαλλία, η Ιταλία, η Ισπανία, η Τουρκία, η Αίγυπτος, η Συρία και η Παλαιστίνη. Βλ. https://en.wikipedia.org/wiki/Arnold_von_Harff

26 Ο Jean Thenaud υπήρξε Γάλλος φραγκισκανός μοναχός, συγγραφέας και περιηγητής. Γεννήθηκε γύρω στα 1480 και πέθανε πιθανότατα μεταξύ του 1542 και του 1546. Βλ. [https://fr.wikipedia.org/wiki/Jean_Thenaud_\(%C3%A9crivain\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Jean_Thenaud_(%C3%A9crivain))

27 Είχε προηγηθεί η κατάληψη του νησιού από τον γενονατικό στόλο, το 1248, κατά την απουσία του κυβερνήτη της Ρόδου Ιωάννη Γαβαλά. Ο Ιωάννης Γαβαλάς (- περ. 1250) διαδέχθηκε τον αδελφό του Λέοντα Γαβαλά ως άρχοντας της Ρόδου μετά το θάνατό του, περίπου το 1240. Από την αρχή της ηγεμονίας του ήρθε σχεδόν αμέσως σε συνεννόηση με την αυτοκρατορία της Νίκαιας, αποδεχόμενος την επικυριαρχία του Ιωάννη Γ' Βατάτζη. Το 1249-1250 ενισχύθηκε από δύο στόλους της Νίκαιας, υπό το δούκα των Θρακησίων Ιωάννη Καντακουζηνό και υπό τον πρωτοσεβαστό Θεόδωρο Κοντοστεφάνο και κατάφερε να εκδιώξει τους Γενούτες, που είχαν γίνει κύριοι του μεγαλύτερου μέρους της Ρόδου (1248-1249). Με το θάνατό του τερματίστηκε η πορεία της ηγεμονίας των Γαβαλάδων στα Δωδεκάνησα, που πέρασαν πλέον κάτω από τον άμεσο έλεγχο της Νίκαιας. Το γεγονός της κατάληψης της Ρόδου από τους Γενούτες αναφέρεται από τον επίσημο ιστοριογράφο της Νίκαιας, Γεώργιο Ακροπολίτη, στο έργο του «Χρονική Συγγραφή» ως εξής: «κατά τούς καιρούς τούτους έάλω καί τό άστυ τής νήσου Ρόδου υπό Γενουϊτών νυκτός έν κλοπή». Ο Ακροπολίτης που γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη (1217-82), υπήρξε πολιτικός, διπλωμάτης, λόγιος και επίσημος ιστοριογράφος της Αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Η «Χρονική Συγγραφή» του καλύπτει την περίοδο 1203-1261 και θεωρείται γενικά αξιόπιστη πηγή. Βλ. https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%91%CE%BA%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82

28 Ο Albert Gabriel (1882-1972) υπήρξε Γάλλος καθηγητής, αρχαιολόγος και αρχιτέκτονας με διδακτορική διατριβή για τις οχυρώσεις της Ρόδου και ανασκαφική δράση στη Συρία και την Αίγυπτο. Βλ. https://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Gabriel

29 A. Gabriel, La Cité de Rhodes MCCCX - MVXXII Architecture Civile et Religieuse, Παρίσι 1923, σ. 127, εικ. 1. Επίσης του ίδιου, La Cité de

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1394, ο Ιταλός Nicola de Martoni αναφέρει δεκαπέντε μύλους στον ομώνυμο μόλο³⁰, με τον αριθμό τους να μειώνεται στους δεκατρείς, στο διάστημα μεταξύ των δύο πολιορκιών της Ρόδου (1480 -1522). Γύρω στα 1420, στον χάρτη της Ρόδου στο «Liber Insularum», ο Φλωρεντίνος γεωγράφος Cristoforo Buondelmonti³¹ απεικονίζει, με τρόπο μάλλον περιεκτικό και καθόλου ρεαλιστικό, τρεις ανεμόμυλους με τέσσερα πτερύγια, στον ανατολικό λιμενοβραχίονα της πόλης και μόλις έναν με πέντε πτερύγια, στο δυτικό (εικ. 15).

Εικ. 15 Χάρτης της Ρόδου του Cristoforo Buondelmonti (περ. 1420).

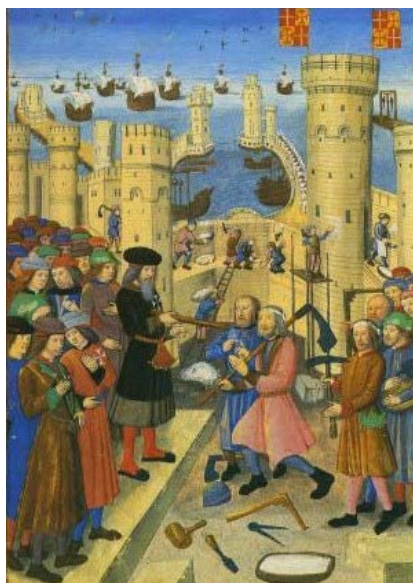
Αντίστοιχα, σε δύο από τις φημισμένες μικρογραφίες του παρισινού χειρογράφου του αντικαγκελάριου και γραμματέα του τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών,

Rhodes Topographie Architecture Militaire, Παρίσι 1921, σ. 58-59, υποσημ. 1-5.

30 Ο Ιταλός συμβολαιογράφος Nicola de Martoni είχε καταγωγή από την κοινότητα Carinola, της περιφέρειας της Καμπανίας στην Ιταλία και έτρεφε μια ιδιαίτερη αγάπη για τον αρχαίο κόσμο, το νερό και τους κήπους. Το 1394-95 πραγματοποίησε ένα ταξίδι στην Αίγυπτο και τους Αγίους Τόπους. Τη Ρόδο την επισκέφθηκε δύο φορές: μία στις 13 Ιουλίου του 1394 και μια δεύτερη κατά την επιστροφή του στην Ιταλία. Βλ. [https://www.treccani.it/enciclopedia/nicola-de-martoni_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/nicola-de-martoni_(Dizionario-Biografico)/)

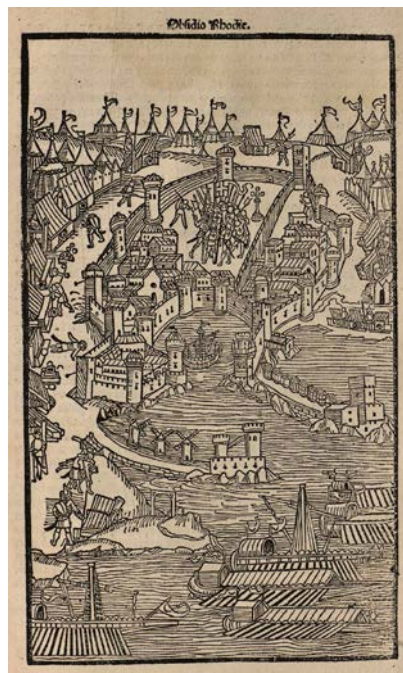
31 Ο Cristoforo Buondelmonti (περ. 1385- περ. 1430) υπήρξε Ιταλός μοναχός, αριστοκρατικής καταγωγής που εγκαταστάθηκε το 1406 στη Ρόδο, όπου διέμεινε για οκτώ χρόνια. Έμαθε ελληνικά, ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη, τα νησιά του Αιγαίου και την Κύπρο και συνέταξε σταδιακά το πρώτο νησολόγιο (isolario), με εγχρωμους χάρτες και κείμενα ιστορικού και γεωγραφικού περιεχομένου. Η πρώτη έκδοση του 1420, γνωστή ως Liber Insularum Archipelagi, γνώρισε πολλές παραλλαγές μέχρι και τον 17ο αιώνα. Βλ. Claudia Barsanti, L'isola di Rodi nel Liber Insularum Archipelagi di Cristoforo Buondelmonti, NR 5 (2008), 357-80, τανν. 26. Επίσης, Με το βλέμμα των περιηγητών, Τόποι- Μνημεία- Άνθρωποι. 15ος - 20ός αιώνας. Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. Συντάκτης: Ιόλη Βυγκοπούλου στο <https://el.travelogues.gr/> και https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%BF_%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CF%84%CE%B9

Guillaume Caoursin³² από την πρώτη πολιορκία της Ρόδου, το 1480, ο αριθμός των μύλων κυμαίνεται από επτά ως δεκαπέντε (εικ. 16-17). Δύο εξίσου διαφορετικές εκδοχές παρουσιάζονται και στις λιθογραφίες του, με τον αριθμό των ανεμόμυλων να ανέρχεται άλλοτε στους τρεις με τέσσερα ξύλινα δικτυωτά πτερύγια και άλλοτε στους πέντε (εικ. 18-19).

Εικ. 16-17 Μικρογραφίες του παρισινού χειρογράφου του Guillaume Caoursin (1480).

32 Ο Guillaume Caoursin (1430-1501) υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της πρώτης πολιορκίας της Ρόδου, το 1480. Υπηρέτησε για σαράντα χρόνια το ιπποτικό τάγμα του Αγ. Ιωάννη από τη θέση του αντικαγκελάριου και του γραμματέα των μεγάλων μαγίστρων Piero Raimondo Zacosta, Giovanni Battista Orsini και Pierre d'Aubusson. Πέθανε στη Ρόδο το 1501. Βλ. https://en.wikipedia.org/wiki/Guillaume_Caoursin

Εικ. 18-19 Λιθογραφίες του Guillaume Caoursin (1480).

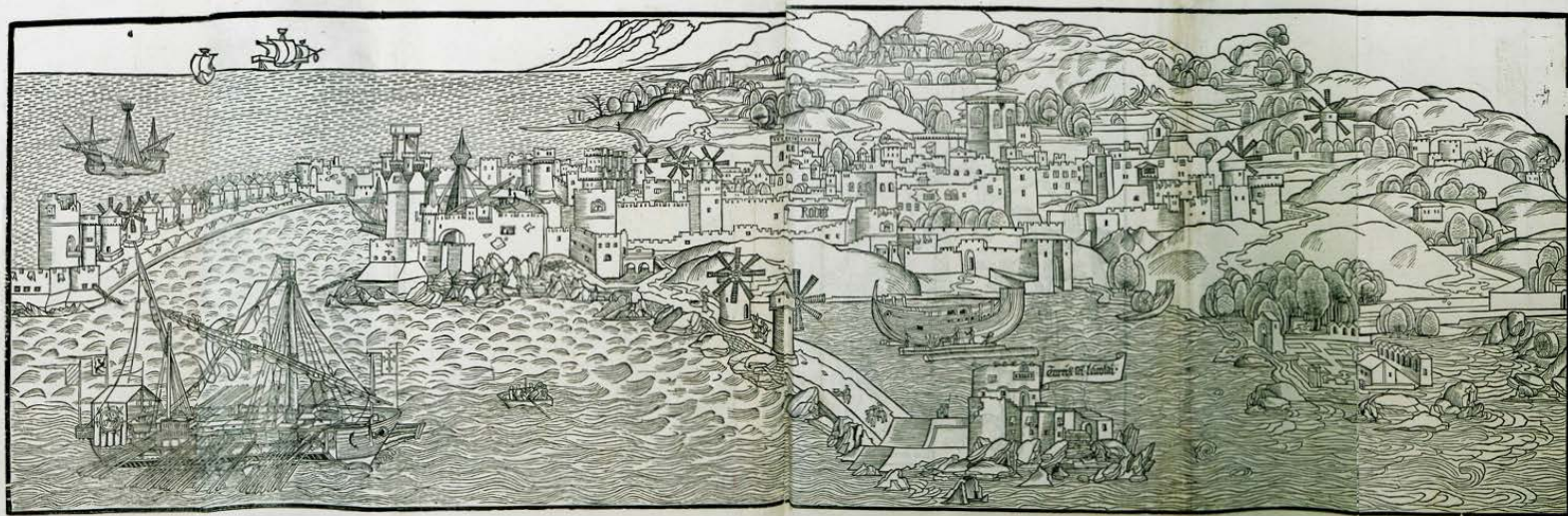
Τρία χρόνια αργότερα, το 1483, στην πανοραμική άποψη της πόλης του Bernard von Breydenbach³³ ο μό-

33 Ο ευγενής Bernard von Breydenbach (1440-1497) γεννήθηκε πιθανότατα στο Στρασβούργο, πήρε τον τίτλο του διδάκτορα του Δικαίου και εκλέχτηκε σε ανώτερα εκκλησιαστικά αξιώματα. Πραγματοποίησε προσκυνηματικό ταξίδι στους Αγίους Τόπους το 1483, μαζί με το δομινικανό Felix Fabri και το ζωγράφο Everand van Reewijk από την Ουτρέχτη. Οι τρεις τους έφτασαν στους Αγίους Τόπους με ενδιάμεσους σταθμούς σε λιμάνια της Αδριατικής, την Κέρκυρα, τη Μεθώνη, τον Χάνδακα, τη Ρόδο (1483) και την Κύπρο. Η πρώτη έκδοση του χρονικού του κυκλοφόρησε το 1486, στα λατινικά, σε κείμενο του Martin Roth, εμπλουτισμένο με ξυλογραφίες που αποδίδουν όψεις των πόλεων-σταθμών του ταξιδιού του. Το έργο του αποτέλεσε ουσιαστικά τον πρώτο έντυπο ταξιδιωτικό οδηγό για προσκυνηματικά ταξίδια και γνώρισε μεγάλη επιτυχία, καθώς

λος απεικονίζεται με δεκατρείς ανεμόμυλους με έξι δικτυωτά ξύλινα πτερύγια, ενώ μόλις δύο μύλοι με οκτώ πτερύγια απεικονίζονται στο λιμενοβραχίονα του Αγ. Νικολάου (εικ. 20). Το 1487, ο Γερμανός ιππότης Conrad von Grünenberg³⁴ αποτυπώνει δώδεκα ανεμόμυλους με έξι πτερύγια στο μόλο των μύλων και τρεις στο εσωτερικό των τειχών (εικ. 21). Σε χάρτη δε, της πόλης του έτους 1493 εικονίζονται τέσσερις μύλοι με έξι δικτυωτά πτερύγια στον ομώνυμο μόλο, δύο στο λιμενοβραχίονα του Αγ. Νικολάου και ένας στο εσωτερικό της τειχισμένης πόλης

(εικ. 22).

Στις αρχές του 19^{ου} αι. οι εικονογραφήσεις του Φλαμανδού στρατιωτικού Bernard Rottiers³⁵ απεικονίζουν δύο μύλους με έξι ξύλινα πτερύγια εντός του ευρύτερου χώρου των μεσαιωνικών οχυρώσεων, από τους οποίους ο ένας ήταν ανεμαντλία (εικ. 23). Αντίστοιχα, σε άποψη της πόλης από τα ανατολικά αποτυπώνεται ένας ανεμόμυλος με τέσσερα δικτυωτά πτερύγια.

Εικ. 20 Πανοραμική άποψη της πόλης Ρόδου του Bernard von Breydenbach (1483).

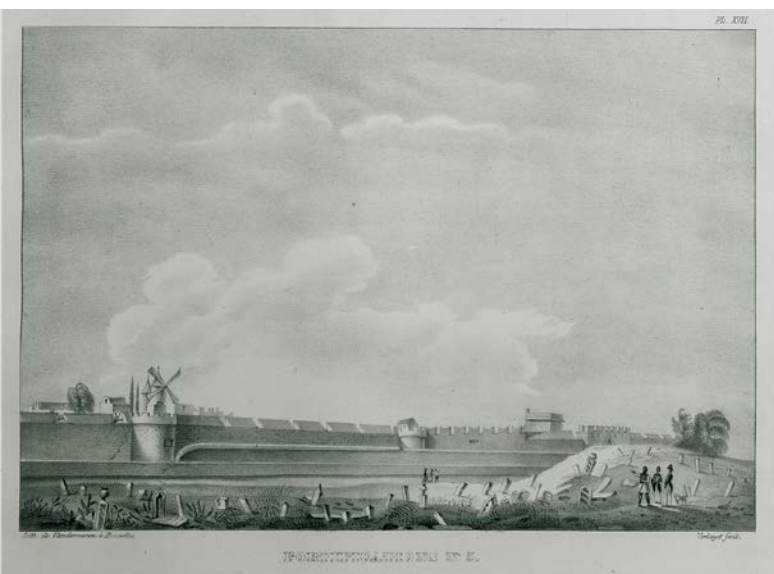
Εικ. 21 Άποψη της πόλης Ρόδου από τον Conrad von Grünenberg (1487).

Εικ. 22 Χάρτης της πόλης Ρόδου (1493)

μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες, όπως τα γερμανικά, τα ολλανδικά, τα γαλλικά και τα ισπανικά. Βλ. Με το βλέμμα των περιηγητών, όπ. και https://en.wikipedia.org/wiki/Bernhard_von_Breydenbach
34 Γερμανός ιππότης του 15ου αιώνα. Το 1486-1487 πραγματοποίησε προσκυνηματικό ταξίδι στους Αγίους Τόπους ξεκινώντας από τη Βενετία. Το ταξιδιωτικό του κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στη Λειψία το 1912. Βλ. https://en.wikipedia.org/wiki/Conrad_Gr%C3%BCnberg

35 Ο Bernard Eugène Antoine Rottiers (1771-1857) γεννήθηκε στην Αμβέρσα. Το 1824 διαπραγματεύτηκε με το Υπουργείο Εσωτερικών της χώρας του μια διετή αποστολή στην Ελλάδα προκειμένου να συγκεντρώσει αρχαιότητες για το αρχαιολογικό της μουσείο. Η αποστολή δεν πραγματοποιήθηκε, λόγω της επανάστασης του 1821, κι έτσι ο Rottiers άλλαξε τον προορισμό του και παρέμεινε για ένα εξάμηνο στη Ρόδο, όπου εργάστηκε για μια έκδοση που περιελάμβανε την περιγραφή και την απεικόνιση των μεσαιωνικών μνημείων του νησιού. Βλ. Με το βλέμμα των περιηγητών, Τόποι- Μνημεία- Άνθρωποι, όπ. και https://nl.wikipedia.org/wiki/Bernard_Rottiers

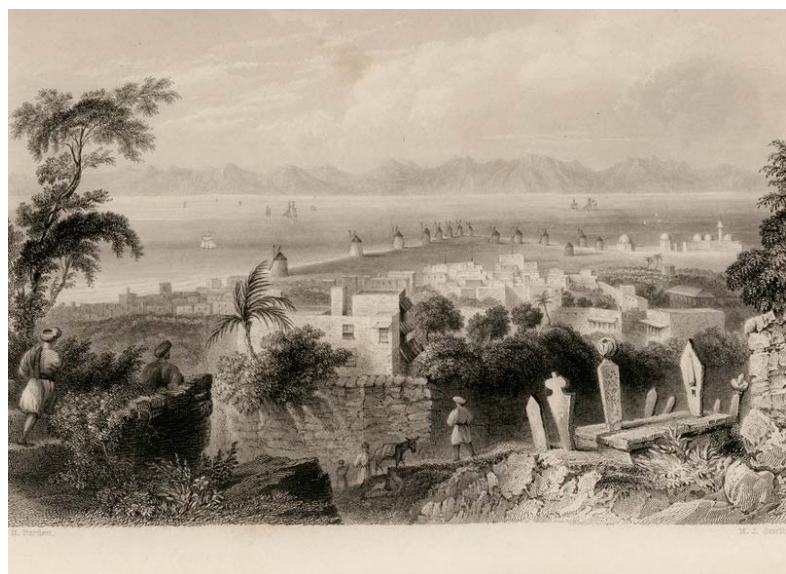
Εικ. 23 Άποψη της πόλης από τον Bernard Rottiers (αρχές 19ου αι.)

Μια διαφορετική σχεδιαστική προσέγγιση παραδίδεται από τον Άγγλο John Carne³⁶, το έτος 1836, με δεκατέσσερις ανεμόμυλους στο βόρειο τμήμα του νησιού, οκτώ στη δυτική ακτή και έξι στην ανατολική (εικ. 24), ενώ σε σχέδιο του Σουηδού Johannes Hedenborg³⁷, του έτους 1854, γίνεται φανερό ότι από τους τρεις ανεμόμυλους στο λιμενοβραχίονα του Αγ. Νικολάου, οι δύο μόνο διατηρούν τη στέγη τους με την φτερωτή να φέρει έξι δικτυωτά πτερύγια (εικ. 25). Από φωτογραφία δε, του έτους 1868, προκύπτει ότι στην ακτή Κουμπουρνού, στο βόρειο άκρο της πόλης, υπήρχαν την εποχή εκείνη έντεκα ανεμόμυλοι, δέκα στη δυτική πλευρά και ένας στην ανατολική (εικ. 26).

Διαφωτιστικές για την κατάσταση διατήρησης των μύλων κατά τον 20ό αι. είναι επίσης οι φωτογραφίες που προέρχονται από το αρχείο της περιόδου της ιταλοκρατίας. Σε λήψεις της εποχής διακρίνονται οι ανεμόμυλοι στο λιμενοβραχίονα του Αγ. Νικολάου με τις ξύλινες στέγες και τις φτερωτές τους, χωρίς πανιά (εικ. 27), ενώ στο μόλο των μύλων ο φωτογραφικός φακός απαθανατίζει τους τρεις χαρακτηριστικούς ανεμόμυλους, από τους οποίους οι δύο ακριανοί έχουν απολέσει τις στέγες τους και μόνο ο μεσαίος διατηρεί μισοκατεστραμμένη την κωνική επίστεψη και την φτερωτή του (εικ. 28). Η προσοδευτική

36 Ο John Carne, ποιητής και λογοτέχνης (1754-1836), γεννήθηκε και πέθανε στην πόλη Penzance της Κορνουάλης. Το προσκυνηματικό ταξίδι του στους Αγίους Τόπους, το 1821, τον έφερε σ' επαφή με την Κωνσταντινούπολη, την Ελλάδα, την Αίγυπτο, τις χώρες του Ανατολής και την Παλαιστίνη. Το έργο του δημοσιεύτηκε με τίτλο «Γράμματα από την Ανατολή». Βλ. Με το βλέμμα των περιηγητών, Τόποι- Μνημεία- Άνθρωποι, όπ. και https://en.wikipedia.org/wiki/John_Carne

37 Ο Johannes Hedenborg (1800-1879) ήταν Σουηδός γιατρός, ιστοριοδίφης και λάτρης του αρχαίου ελληνικού και μεσαιωνικού πολιτισμού. Αποτύπωσε με θαυμαστό τρόπο μνημεία, επιγραφές και ενσφράγιστες λαβές αμφορέων από τη Ρόδο στο πεντάτομο χειρόγραφο έργο του με τίτλο: Geschichte der Insel Rhodos. Βλ. Αλεξάνδρα Στ. Στεφανίδου, Η μεσαιωνική Ρόδος με βάση του χειρόγραφο και την εικονογράφηση του Johannes Hedenborg (1854), Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2004 και https://sv.wikipedia.org/wiki/Johan_Hedenborg

Εικ. 24 Άποψη της πόλης από τον John Carne (1836)

Εικ. 25 Σχέδιο της πόλης από τον Johannes Hedenborg (1854)

μάλιστα μείωσή τους, από τους δεκαπέντε, που είχε δει ο Nicola de Martoni το 1394, στους τρεις των αρχών του 20ού αι., αποδίδεται από τον Gabriel στην κατεδάφισή τους από τους Τούρκους για το κτίσιμο πυροβολείου στη βάση του Πύργου των Μύλων³⁸.

Φωτογραφικά στιγμιότυπα από το εσωτερικό της μεσαιωνικής πόλης της ίδιας περιόδου αποτυπώνουν τους δύο μύλους που βρίσκονται στην πάροδο και την οδό Ομήρου 2, από τους οποίους ο πρώτος εμφανίζεται χωρίς την στέγη και την φτερωτή του, ενώ σε ζωγραφικό πίνακα του Ιταλού καλλιτέχνη Felice Vellani³⁹ της περιόδου της

38 Βλ Gabriel, La Cité de Rhodes Topographie Architecture Militaire, όπ., σ. 59.

39 Ο Felice Vellani (Τορίνο 1889-1976) φιλοτέχνησε, μεταξύ άλλων, τις τοιχογραφίες στο ισόγειο του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου στη Ρόδο, το 1940. Εκτός από το ζωγραφικό πίνακα με το λιμάνι του Μανδρακίου, σώζεται και δεύτερος πίνακας εμπνευσμένος από τη διαμονή του στη Ρόδο, με ημερομηνία 1939, που απεικονίζει τα περιχώρα της

ιταλοκρατίας, απεικονίζεται ο ένας από τους τρεις χαρακτηριστικούς ανεμόμυλους του μικρού λιμένα του Μανδρακίου (εικ. 29).

Εικ. 26 Ακτή Κουμπουρνού (1868), φωτ. αρχείο Στ. Γεωργαλλίδη.

Εικ. 27 Οι ανεμόμυλοι στο λιμενοβραχίονα του Αγ. Νικολάου. Ιταλικό φωτογραφικό αρχείο.

Η επιλογή της θέσης εγκατάστασης των ανεμόμυλων κατά μήκος του θαλάσσιου μετώπου της πόλης, κοντά στα λιμάνια, αλλά και στα ψηλότερα σημεία του μεσαιωνικού οικισμού και των περιχώρων του, είναι προφανές ότι διευκόλυνε την φορτοεκφόρτωση των πρώτων υλών, μειώνοντας παράλληλα τον χρόνο και το κόστος μεταφοράς και διανομής των σιτηρών, ενώ σε περιόδους κρίσε-

πόλης. Βλ. Π. Ψαρή, Οι τοιχογραφίες του Felice Vellan στο Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου στη Ρόδο, ΚΒ' Πολιτιστικό Συμπόσιο της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, Κως, 30 Ιουνίου- 3 Ιουλίου 2022, Πρακτικά υπό έκδοση.

Εικ. 28 Οι ανεμόμυλοι στο μόλο των μύλων. Ιταλικό φωτογραφικό αρχείο.

Εικ. 29 Ζωγραφικός πίνακας του Felice Vellan (1940)

ων επέτρεπε την χρήση τους ως παρατηρητήρια-οχυρά. Τοποθετημένοι παρατακτικά, σε σταθερές αποστάσεις ο ένας από τον άλλον⁴⁰, που στην περίπτωση του μόλου των μύλων ανέρχονταν στα έξι περίπου μέτρα⁴¹, εκμεταλλεύονταν στο έπακρο τον άνεμο, που συνήθως φυσούσε από βορειοδυτικές κατευθύνσεις.

Για το κτίσιμό τους είχε χρησιμοποιηθεί ο ντόπιος ξανθωπός πωρόλιθος, σύμφωνα με το ισόδομο σύστημα της περιόδου της ιπποτοκρατίας, ενώ για την οριοθέτηση του χώρου ασφαλούς κίνησης των φτερωτών, οι ανεμόμυλοι είχαν τοποθετηθεί πάνω σε υπερυψωμένες βάσεις -πλατώματα. Στην εξωτερική τους περίμετρο διέθεταν συνήθως κτιστούς πάγκους που χρησίμευαν ως χώροι

40 Από το κενό που παρουσιάζεται μεταξύ των ανεμόμυλων στις οδούς Αστυπάλαιας και Τήλου, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι στη θέση εκείνη, υπήρχε ένας ακόμη μύλος, τα ίχνη της θεμελίωσης του οποίου ενδεχομένως να διατηρούνται κάτω από το σημερινό οδόστρωμα του υπαίθριου παρκινγκ της περιοχής. Ευχαριστώ για την παρατήρηση τον συνάδελφο αρχαιολόγο κ. Νίκο Χριστοδουλίδη.

41 Η πληροφορία αυτή παραδίδεται από τον N. de Martoni. Βλ. A. Gabriel, La Cité de Rhodes, Topographie Architecture Militaire, όπ., σ. 59, υποσημ. 3.

προσωρινής εναπόθεσης των φορτίων με τα σιτηρά, ενώ στο εσωτερικό τους διαμορφώνονταν δύο ή τρεις όροφοι με ξύλινα μεσοπατώματα, η πρόσβαση στους οποίους γινόταν συνήθως με πέτρινες κτιστές σκάλες, εφαπτόμενες στη δεξιά πλευρά της τοιχοποιίας.

Το ισόγειο προοριζόταν κυρίως για τη διημέρευση του υπεύθυνου του μύλου, ο πρώτος όροφος για το καθάρισμα των σιτηρών και ο δεύτερος για την κατ' εξοχήν λειτουργία της άλεσης. Η είσοδος στο μύλο ανοιγόταν στην πλευρά που ήταν λιγότερο εκτεθειμένη στον άνεμο, συνήθως στα νότια ή τα ανατολικά, ενώ μικρά παράθυρα ανοίγονταν αντιδιαμετρικά, πάνω από την πόρτα εισόδου και κάτω από τη στέγη. Συχνά, ανοίγονταν και ένα ή δύο επιπλέον παράθυρα χαμηλότερα, προκειμένου να επιτυγχάνεται ο αερισμός του χώρου και να εξασφαλίζεται η θέαση των εξωτερικών συνθηκών από τον υπεύθυνο του μύλου.

Η στέγη υψωνόταν πάνω από τον τελευταίο πώρινο δόμο του κυλινδρικού σώματος του μύλου, που καλυπτόταν με ξύλινη κυλινδρική κατασκευή. Ήταν κατασκευασμένη από σανίδες μήκους 3,5μ., σχισμένες κατά τη διαγώνιο και καρφωμένες σε καμπύλες τεγίδες. Αυτές αναπτύσσονταν σε τέσσερις ομόκεντρους κύκλους γύρω από τον ίδιο κατακόρυφο άξονα που περνούσε από την κορυφή του κώνου. Στην άνω άκρη τους εισέρχονταν στην κυκλική εγκοπή ξύλινου στοιχείου ειδικής διατομής που τις ασφάλιζε όλες μαζί, ενώ το κενό στην άκρη καλυπτόταν με μολύβδινο έξαρμα. Το ύψος της στέγης ανερχόταν στα 2-2,50μ.⁴² και το συνολικό ύψος των μύλων στα 10 μ. περίπου⁴³.

Στον τελευταίο δόμο του κυλίνδρου στηριζόταν ο άξονας της φτερωτής που αποτελούνταν από ένα μονοκόμματο ξύλο από κυπαρίσσι, το οποίο περιστρεφόταν τόσο γύρω από τον εαυτό του όσο και οριζόντια, πάνω σε ξύλινο κυκλικό δακτύλιο, γύρω από τον κατακόρυφο άξονα του μύλου, κατά την φορά του ανέμου. Ο άξονας ήταν οκταγωνικής διατομής 0,25μ., με εξαίρεση τα σημεία περιστροφής του και προεξείχε της λιθοδομής κατά 0,80 μ. Πάνω σ' αυτήν την προεξοχή ήταν στερεωμένα τέσσερα ζεύγη αντενών από πεύκο, μήκους 4-5,50μ., η ανέμη και η κεραία, μήκους 1,70μ. που βρισκόταν στην προέκταση του άξονα. Οι κορυφές των αντενών συνδέονταν με την κορυφή της κεραίας αλλά και μεταξύ τους με συρματόσχοινα, ενώ στους ιστούς ανοίγονταν και δένονταν τα πανιά της φτερωτής που ήταν κατασκευασμένα από καραβόπανο⁴⁴.

42 Τα στοιχεία προέρχονται από τη μελέτη του αρχιτέκτονα κ. Άγγελου Αγγελόπουλου του έτους 2003 για την αποκατάσταση έξι μεσαιωνικών μύλων στην πόλη της Ρόδου: των τεσσάρων της ακτής Μιαούλη και των δύο της οδού Ερυθρού Σταυρού.

43 Χαμηλότερος σε ύψος ήταν ο μύλος της Δημοτικής Πινακοθήκης. Το ύψος του δεν φαίνεται να ξεπερνούσε τα 9 μέτρα.

44 Από Ισπανούς μελετητές έχει υπολογιστεί ότι η μορφή με τα τέσσερα πτερύγια με καραβόπανο, που σε πλήρη ανάπτυξη έφτανε τα 13,9 τμ. ανά πτερύγιο, προσέφερε μηδενική ρύθμιση της επιφάνειας που ήταν εκτεθειμένη στον άνεμο, καθώς το καραβόπανο δεν διέθετε τη δυνατότητα αναδίπλωσης. Αντίθετα, η μορφή με τα 8 τριγωνικά-λατινικά πανιά, προσέφερε τη δυνατότητα γρήγορης ρύθμισης της εκτεθειμένης στον

Ο κατ' εξοχήν αλεστικός μηχανισμός του μύλου βρισκόταν κάτω από τη στέγη και λειτουργούσε μέσω της μεταφοράς της κίνησης των πτερυγίων της φτερωτής στον άξονα και στη συνέχεια στην οδοντωτή ρόδα (εικ. 30), που με τη σειρά της κινούσε έναν κατακόρυφο άξονα, γνωστό ως «φανάρι», μετατρέποντας την οριζόντια κίνηση της ρόδας σε κάθετη. Η κίνηση αυτή ενεργοποιούσε την ανώτερη μολόπετρα, που ήταν κινητή· αυτή γύριζε πάνω στην κατώτερη, που ήταν ακίνητη, αλέθοντας τα σιτηρά που έπεφταν πάνω της διαμέσου μιας χοάνης. Υπολογίζεται ότι η παραγωγικότητα ενός μύλου μπορούσε να ανέλθει στα 20-70 κιλά σιτηρών την ώρα, ανάλογα πάντα με την φορά και την ένταση του ανέμου.

Εικ. 30 Μηχανισμός άλεσης του μεσαιού ανεμόμυλου στο λιμενοβραχίονα του Αγ. Νικολάου.

Στην αρχική μορφή τους οι μεσαιωνικοί ανεμόμυλοι της Ρόδου διέθεταν περιστρεφόμενες τις στέγες τους⁴⁵, προκειμένου να εκμεταλλεύονται τον άνεμο από κάθε κατεύθυνση, ενώ τα πτερύγιά τους ακολουθούσαν τη συνηθισμένη κατά τον μεσαίωνα μορφολογία των ορθογώνιων δικτυωτών πτερύγιων, πάνω στα οποία προσαρμόζονταν δίχτυα ή πανιά. Η σημερινή εικόνα, με τα ξύλινα ιστία και τα περιελισσόμενα πανιά, προκύπτει κατά πολύ μεταγενέστερη και εμφανίζεται, όπως διαπιστώνεται από το αρχαιακό υλικό, κατά τον 20ό αιώνα. Όσον αφορά τη μορφολογία τους, κοινή είναι η διαπίστωση ότι οι μεσαιωνικοί μύλοι της Ρόδου δεν διέθεταν κάποιο αξιόλογο χαρακτηριστικό.

άνεμο επιφάνειας, της τάξης των 9 τμ. για κάθε πανί, πλήρως ανεπτυγμένο και με τη δυνατότητα αναδίπλωσης. Βλ. Miguel Castro- García, José Ignacio Rojas- Sola, María del Pilar Carranza- Cañadas, Caracterización tecnológica de los molinos de viento mediterraneos españoles, Dyna, año 80, Edición 177, pp. 22-30, Medellín, febrero 2013 στο http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0012-73532013000100003

45 Οι σταθερές στέγες που βλέπουμε σήμερα αποτελούν μεταγενέστερη παρέμβαση της περιόδου της ιταλοκρατίας.

Εξαίρεση αποτελούν ο μύλος στη συμβολή της οδού Παπαλουκά με την οδό Ερυθρού Σταυρού 24, με το ανάγλυφο περιθύρωμα και το οξυκόρυφο υπέρθυρο της περιόδου της ιπποτοκρατίας (εικ. 31) και ο μύλος στον αριθμό 11 της ίδιας οδού, πάνω από την είσοδο του οποίου διατηρούνται δύο μαρμαρίνα οικόσημα της περιόδου της ιπποτοκρατίας: ένα φθαρμένο του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών και δίπλα σ' αυτό ένα δεύτερο που απεικονίζει τρία ανάγλυφα κλαδιά με άνθη (εικ. 32). Για την ακρίβεια πρόκειται για τρία κλωνάρια από γαϊδουράγκαθα, το σήμα κατατεθέν του ιππότη Juan de Cardona⁴⁶ από την ομώνυμη πόλη της Καταλονίας, που πήρε το όνομά της από το λατινικό «cardo» που σημαίνει γαϊδουράγκαθο. Από το πλούσιο βιογραφικό του Καταλανού ιππότη⁴⁷, αυτό που φαίνεται να τον συνδέει με το οικόσημο του μύλου στην οδό Ερυθρού Σταυρού 11, είναι η πληροφορία που παραδίδεται από τον ιστορικό του ιπποτικού Τάγματος Giacomo Bosio ότι το έτος 1477 τού είχε ανατεθεί να στείλει σιτηρά και εφόδια στη Ρόδο⁴⁸.

Εικ. 31 Ανεμόμυλος στην οδό Ερυθρού Σταυρού 24, λεπτομέρεια

46 Οικόσημο της ίδιας οικογένειας, που από τον Gabriel περιγράφηκε ως τρία ξεριζωμένα φυτά, «trois plantes déracinées», διατηρείται στα αριστερά του οικόσημου του μεγάλου Μαγίστρου d' Aubusson, του 1505, στην πρόσοψη του κτιρίου στο οποίο στεγάζεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία Δωδεκανήσου, στην οδό Ιπποτών. Πρόκειται για το σπίτι με αρ. 7 του καταλόγου του Gabriel, στα ανατολικά του καταλύματος της Γαλλίας. Το οικόσημο βρίσκεται στην όψη του α' ορόφου. Βλ. A. Gabriel, La Cité de Rhodes, Topographie Architecture Militaire, όπ., σ. 79-81 και Άννα-Μαρία Κάσδαγλη, Κατάλογος των θυρών της Ρόδου, ΑΔ Μελέτες, τόμ. 48-49 (1994-1995), Αθήνα 1998, σ. 239, αρ. 156α και 156β και πίν. 54, 156α και 156β.

47 Για την ταύτιση του οικοσήμου, όπως και για το βιογραφικό του Juan de Cardona στο ευρετήριο του Bosio, ευχαριστώ τη συνάδελφο αρχαιολόγο κ. Άννα-Μαρία Κάσδαγλη.

48 Σύμφωνα με το Bosio, ο Fra don Juan de Cardona, υπήρξε τοποτηρητής της Μαγιόρκας και έλαβε μέρος στην Α' Γενική Σύνοδο του μεγάλου Μαγίστρου Zacosta, το 1462. Εκλέχθηκε πρέσβυς και τοποτηρητής του μεγάλου Μαγίστρου για να εισπράξει τα τρία ετήσια. Πήρε μέρος στη Γενική Σύνοδο που έκανε στη Ρώμη ο μεγάλος Μάγιστρος Zacosta, το

Εικ. 32 Ανεμόμυλος στην οδό Ερυθρού Σταυρού 11, οικόσημο του Juan de Cardona

Καθώς η τοπική παραγωγή σιτηρών στο νησί της Ρόδου δεν ήταν ποτέ αρκετή για να καλύψει τις επισιτιστικές ανάγκες του πληθυσμού της, οι Ιππότες είναι γνωστό ότι επιδίωκαν με σπουδή στην εισαγωγή σιτηρών, κυρίως σιταριού και κριθαριού, από διάφορες περιοχές της Ανατολής και της Δύσης. Σιτάρι εισαγόταν από την Κω, την Κύπρο, την Χαλκίδα, την Παλαιά και τη Νέα Φώκεια, τον κόλπο της Πάτρας, την Πελοπόννησο, τη Νότια Ιταλία και τη Σικελία, ενώ κριθάρι από την Κω και την Κύπρο. Για τον σκοπό αυτό ναυλώνονταν πλοία με αποκλειστικό προορισμό τις εύφορες σιτοφόρες περιοχές της εποχής και δίνονταν συγκεκριμένες οδηγίες για τον καθορισμό της τιμής των σιτηρών, με τις κρατήσεις από τις καθημερινές πωλήσεις τους να συνεισφέρουν σημαντικά στην ενίσχυση του ταμείου του μεγάλου Μαγίστρου.

Από ιστορικά έγγραφα της εποχής γνωρίζουμε ότι στο εμπόριο των σιτηρών των αρχών του 15^{ου} αι. συμμετείχαν και Έλληνες έμποροι, όπως οι Γεώργιος Μαθάς και Νικόλαος Ζοναρτζής, ιδιοκτήτες και καπετάνιοι γριπαρίας, που εισήγαγαν με τα πλοία τους σιτηρά από την Πελοπόννησο. Τα εμπορικά ταξίδια των Ελλήνων Ροδιτών της εποχής εκείνης γίνονταν συνήθως με ιδιόκτητους γρίπους ή γριπαρίες, νάβες, ναβίλια και караβέλες στις γραμμές μεταξύ Τουρκίας-Καστελλόριζου- Ρόδου, Χαλκίδας-Ρόδου-Χίου, Ρόδου-Πελοποννήσου και Ρόδου- δυτικής Μεσογείου, ενώ τα καταλανικά πλοία διακινούσαν εμπορεύματα από τις χώρες του Μαγκρέμπ προς τη Ρόδο. Με την

1466- 1467. Επίσης συμμετείχε στην Α' Γενική Σύνοδο του μεγάλου Μαγίστρου Orsini, το 1471. Διορίστηκε πληρεξούσιος για τη διαχείριση του Ταμείου και στάλθηκε πρέσβυς για να ζητήσει βοήθεια από τον Πάπα και το βασιλιά της Νεαπόλεως, το 1475. Πήρε μέρος στη Β' Γενική Σύνοδο του μεγάλου Μαγίστρου Orsini και εκλέχθηκε εκτελεστής της Γενικής Συνόδου και τοποτηρητής του μεγάλου Μαγίστρου στην καστελλανία της Amprosta, τη σημερινή Ταραγκόνα της Καταλονίας, και στα προιόρτα της Καταλονίας και της Ναβάρρας. Το έτος 1477, του είχε ανατεθεί να στείλει σιτηρά και εφόδια στη Ρόδο. Διορίστηκε τοποτηρητής και γενικός πληρεξούσιος στη Σικελία, το 1478. Πήρε μέρος στην Α' Γενική Σύνοδο του μεγάλου Μαγίστρου Aubusson, το 1478. [Μπαλής του Βραδεμβούργου], -πιθανότατα πρόκειται για σφάλμα-, στάλθηκε ως πρέσβυς στον Πάπα για να ζητήσει βοήθεια, το 1479. Πέθανε, αφήνοντας πλούσιο sroglio στο Τάγμα, το 1481. Βλ. Ευρετήριο Bosio, 283.C, 301.E, 329.C, 330.C, 351.B, 354.E, 355.C, 368.A, 383.E, 379.B, 436.C.

εμπορική δραστηριότητα των Καταλανών να απλώνεται σχεδόν σε ολόκληρη την ανατολική Μεσόγειο, η Ρόδος είχε αναδειχθεί στα χρόνια της ιπποτοκρατίας σε σημαντική στρατηγική βάση των ταξιδιών τους προς την Κωνσταντινούπολη, την Χίο, το Πέρα, την Κρήτη, την Κύπρο και την Αίγυπτο⁴⁹.

Παρά την αίγλη του παρελθόντος, η σημερινή κατάσταση των μεσαιωνικών ανεμόμυλων της πόλης της Ρόδου είναι αντιστρόφως ανάλογη της σπουδαιότητας που γνώρισαν κατά το παρελθόν. Παραδομένοι στην φθορά του χρόνου, έχουν απολέσει στη συντριπτική πλειοψηφία τους τα βασικά μορφολογικά και δομικά τους χαρακτηριστικά, όπως τις ξύλινες στέγες και τις φτερωτές, τα μεσοπατώματα, τις ξύλινες σκάλες, τους μηχανισμούς, τα εξαρτήματα άλεσης και τις μυλόπετρες, ενώ στον ανεμόμυλο της οδού Πάτμου 1, οι προσθήκες καθ' ύψος και κατ' έκταση, έχουν λειτουργήσει παραμορφωτικά στην εικόνα του μνημείου. Με εξαίρεση τον ιδιωτικό ανεμόμυλο που βρίσκεται στον περιβάλλοντα χώρο του ξενοδοχείου «Bellevue» στην οδό Τήλου 2, ο οποίος αποκαταστάθηκε και λειτουργεί ως πολυτελής σουίτα⁵⁰ και τον επίσης ιδιόκτητο ανεμόμυλο της οδού Ομήρου 2, στη μεσαιωνική πόλη, που χρησιμοποιείται ως κατοικία, όλοι οι υπόλοιποι διατηρούνται σε μέτρια ως κακή κατάσταση και δεν είναι προσβάσιμοι στο κοινό.

Σε εξαιρετικά κακή κατάσταση είναι οι μύλοι που βρίσκονται κοντά στα ξενοδοχεία «Cactus» και «Grand Hotel», στην οδό Ερυθρού Σταυρού 11 και 24 και στην πάροδο Ομήρου, στη μεσαιωνική πόλη, καθώς δεν διατηρούν τίποτε άλλο παρά τους πέτρινους κυλίνδρους τους. Από το κλίμα πλημμελούς συντήρησης δεν έχουν εξαιρεθεί ούτε οι τρεις μύλοι που βρίσκονται στο λιμενοβραχίονα του Αγ. Νικολάου, στην καρδιά του λιμανιού του Μανδρακίου. Από αυτούς, ο μεν πρώτος είχε παραχωρηθεί κατά χρήση στο Γενικό Επιτελείο Ναυτικού για την πώληση χαρτών της Υδρογραφικής Υπηρεσίας, με τη λειτουργία του να έχει ανασταλεί, ήδη από το 2003. Αιτία, οι φθορές που είχε υποστεί το κτίριο και η αδυναμία κάλυψης των δαπανών επισκευής και συντήρησής του από το Πολεμικό Ναυτικό. Ο μεσαίος αντίστοιχα, μύλος είχε λειτουργήσει για μικρό χρονικό διάστημα ως εκπαιδευτικός χώρος άλεσης σιτηρών από την τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων, ενώ ο τρίτος μύλος, κοντά στο φρούριο του Αγ. Νικολάου, είχε ενοικιαστεί ως ταξιδιωτικό γραφείο και μετά τη λήξη της μίσθωσής του παραχωρήθηκε, το έτος 2011, στο Αντιπυρηνικό παρατηρητήριο της Μεσογείου, που δεν υφίσταται πια. Και οι τρεις μύλοι του

λιμενοβραχίονα παραμένουν για περισσότερο από μια δεκαετία κλειστοί, με τις χρήσεις τους ανενεργές και τα προβλήματα συντήρησης εμφανή.

Ελαφρά καλύτερη είναι η εικόνα των μύλων στον ομώνυμο μόλο, στο τουριστικό λιμάνι της πόλης, όπου τα μνημεία συντηρήθηκαν και αποκαταστάθηκαν στο πλαίσιο των έργων του Ταμείου Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων (ΤΔΠΕΑΕ)⁵¹, ενώ μόλις το 2022 εγκρίθηκε η ένταξή τους σε ειδικό πρόγραμμα ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου του λιμανιού στο πλαίσιο των έργων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, που βρίσκονται σε εξέλιξη⁵². Δυσμενέστερη είναι τέλος, η εικόνα του μύλου στην πάροδο Ομήρου, στη μεσαιωνική πόλη, με εμφανή τα προβλήματα ρηγματώσεων στο λίθινο σκελετό του.

Το περιπετειώδες χρονικό της διαχείρισης των σημαντικών αυτών μνημείων από το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων του Υπουργείου Πολιτισμού (ΤΑΠΑ), σημερινό ΟΔΑΠ, καταδεικνύει το μέγεθος των προβλημάτων και των αποσπασματικών λύσεων που δοκιμάστηκαν, ομολογουμένως χωρίς επιτυχία, κατά το παρελθόν. Όσο κι αν η απόφαση κήρυξής τους ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία από τη Στρατιωτική Διοίκηση Δωδεκανήσου, το έτος 1948, είχε ως βασικό στόχο την προστασία τους από κάθε ενέργεια, ικανή να τους προκαλέσει βλάβη και αλλοίωση, δεν μπόρεσε δυστυχώς να εγγυηθεί την προστασία και την αποτελεσματική τους διαχείριση⁵³.

Η ανάπτυξη του τουρισμού και η ανέγερση των ξενοδοχείων κατά τη δεκαετία του '60 στο θαλάσσιο μέτωπο της πόλης, δημιούργησαν μια νέα πραγματικότητα που έθεσε σε κίνδυνο την ίδια την ύπαρξη των μνημείων. Ο ανοικτός χώρος στον οποίο δραστηριοποιούνταν οι ανεμόμυλοι κατά το παρελθόν, βρέθηκε στον πυρήνα της τουριστικής ζώνης και τα πρώτα ξενοδοχεία περιόρισαν σημαντικά τον ζωτικό τους χώρο. Τα αρχιτεκτονικά σχέδια και τα τοπογραφικά διαγράμματα που απεικόνιζαν τη σχέση μεταξύ των ξενοδοχειακών μονάδων και των ιστορικών μνημείων, τα τηλεγραφήματα για τη διακοπή των οικοδομικών εργασιών από τους τότε Εφόρους Αρχαιοτήτων, οι απόπειρες καταπατήσεων και οι αυθαίρετες οικοδομικές εργασίες, υποδηλώνουν, αν μη τι άλλο, την αγωνιώδη προσπάθεια για την ανάσχεση της οικοδομικής δραστηριότητας σε βάρος τους.

Σταδιακά, και αφού οι εργασίες ανέγερσης των ξενοδοχειακών μονάδων ολοκληρώθηκαν, άρχισε ένας νέος αγώνας με στόχο την εκμετάλλευσή τους από ξενοδό-

49 Βλ. Ζαχαρίας Ν.Τσιρπανλής, Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νότιες Σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών 1421- 1453, Ρόδος 1995, σ. 139- 144, σ. 151- 154 και σ. 157. Για την ισπανική παρουσία στη Ρόδο βλ. Daniel Duran i Duelt, La presencia hispánica en Rodas, a propósito del Albergue de la Lengua de España, MRAMEGH, 19 (2009), σ. 97-112.

50 Το 2011, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου έδωσε άδεια στην τότε ιδιοκτήτρια εταιρεία με την επωνυμία «Κολοσσούπολη» για να επισκευάσει το μεσαιωνικό μύλο στο πλαίσιο αναβάθμισης της ξενοδοχειακής μονάδας στην κλασική κατηγορία 5*. Σήμερα ο μύλος λειτουργεί ως πολυτελής σουίτα του ξενοδοχείου Belle Vue on the Beach Suites.

51 Βλ. Αικατερίνη Μανούσου- Ντέλλα - Αγγελική Κοσμά, Μύλος των μύλων: ένας διαχρονικός αρχαιολογικός χώρος στην καρδιά του τουριστικού λιμανιού της Ρόδου, Δωδεκανησιακά Χρονικά, Αθήνα 2012, τόμ. ΚΕ', σ. 270-297.

52 Το έργο προβλέπει τη διαμόρφωση υπαίθριου μουσείου στο μόλο των Μύλων με ορίζοντα ολοκλήρωσης των εργασιών το έτος 2025.

53 Πρόκειται για την υπ. αρ. 23084/737/25-8-1948 Απόφαση της Στρατιωτικής Διοίκησης Δωδεκανήσου (ΦΕΓΔΔ 10/23-1948).

Οι τέσσερις από αυτούς, με εξαίρεση το μύλο στην οδό Τήλου που είναι ιδιωτικός, ανήκουν στο Ελληνικό Δημόσιο με φορέα διαχείρισης τον ΟΔΑΠ

χους και ιδιώτες. Ένας νέος κύκλος διοικητικών πράξεων, διακηρύξεων, πλειστηριασμών, μισθώσεων, δικαστικών προβλημάτων και εξώσεων, πολυάριθμων εγγράφων για τη μη έγκαιρη καταβολή ενοικίων, διαμαρτυριών για την αναπροσαρμογή των μισθωμάτων, απλήρωτων λογαριασμών σε ρεύμα και νερό, αυθαίρετων παρεμβάσεων και οριστικών αποβολών από τα μίσθια, οδήγησαν την κατάσταση σε οριακό σημείο⁵⁴.

Εξαντλώντας κάθε διοικητικό περιθώριο, και αφού οι ανεμόμυλοι, ιδιαίτερα εκείνοι της ακτής Μιαούλη, δοκιμάστηκαν από το καθεστώς των ενοικιάσεων σε ξενοδοχειακές επιχειρήσεις και ιδιώτες, επήλθε η σφράγιση και η παράδοσή τους στη λήθη⁵⁵. Η εγκατάλειψη, ήδη εμφανής στο λίθινο σκελετό τους, προχώρησε με ταχύτατους ρυθμούς στα ξύλινα μέρη, με κατάρρευση των στεγών και των φτερωτών τους. Κάποιοι κλείστηκαν με πρόχειρα ξύλινα καπάκια για να αποφευχθεί η περαιτέρω φθορά, άλλοι αφέθηκαν ανοικτοί, έρμαια των καιρικών συνθηκών.

Από τις στοιχειώδεις εργασίες συντήρησης του παρελθόντος αξίζουν να αναφερθούν εκείνες που πραγματοποιήθηκαν κατά το χρονικό διάστημα 1990-1992 στους τρεις μύλους του λιμενοβραχίονα του Αγ. Νικολάου⁵⁶, με

τις φιλοδοξίες ένταξή τους σε σταθερά προγράμματα πολιτιστικού περιεχομένου από το Υπουργείο Πολιτισμού να μην πραγματοποιούνται⁵⁷. Το 1993, δημοσιεύτηκε η περίληψη της διακήρυξης δημοπρασίας του έργου «Μελέτη και Εκτέλεση εργασιών αποκατάστασης μεσαιωνικών μύλων πόλεως Ρόδου (Α' φάση)» για τη σύνταξη αρχιτεκτονικής και στατικής μελέτης και τις εργασίες επισκευής τριών ανεμόμυλων της πόλης Ρόδου⁵⁸, χωρίς ωστόσο θετική έκβαση.

Ανάλογη τύχη είχε και η προσπάθεια που έγινε δέκα χρόνια αργότερα, το 2003, για την ένταξη του έργου αποκατάστασης των τεσσάρων μύλων της ακτής Μιαούλη και

ανέμης με τα πανιά, του άξονα, των δύο ξύλινων γραναζιών, του μεταλλικού άξονα, των δύο μολόπετρων, των ειδικών μηχανισμών για τη διοχέτευση του σιταριού στη μολόπετρα, του αλευριού στους σάκους και των φρένων. Οι εργασίες επικεντρώθηκαν στους δύο νοτιότερους μύλους και περιλάμβαναν την κατασκευή κυκλικού βάρθρου, σε πλάτος 2μ. περίπου εξωτερικά της περιμέτρου των μύλων, την αντικατάσταση των σαθρών πώρινων λίθων από τους κυλινδρικούς των μύλων, αρμολογήματα, τη συντήρηση των ξύλινων στεγών και την κατασκευή νέων ξύλινων μεσοπατωμάτων και κουφωμάτων. Στο νοτιότερο μύλο, το δάπεδο επιστρώθηκε με κεραμικά πλακίδια και τοποθετήθηκαν νέες ηλεκτρολογικές εγκαταστάσεις, ενώ για την αποκατάσταση του μηχανισμού άλεσης, στο μεσαίο μύλο, επιλέχθηκε η παραδοσιακή μέθοδος κατασκευής. Βλ. ΑΔ 45 (1990), Β2 Χρονικά, σ. 526, ΑΔ 46 (1991), Β2 Χρονικά, σ. 520- 521, πίν. 182 β, δ και ΑΔ 47 (1992), Β2 Χρονικά, σ. 665.

57 Σε τεχνική έκθεση του έτους 1991 αναφερόταν ότι για την ολοκλήρωση των κτιριολογικών εργασιών που εκτελούνταν στον 1ο μύλο, απαιτούνταν 1,5 εκ. δρχ., από τις οποίες οι 500.000 δρχ. για την επισκευή της ανέμης. Για τον 2ο μύλο, ο προϋπολογισμός ανερχόταν στα 5 εκ. δρχ., από τα οποία οι 500.000 δρχ. αφορούσαν την επισκευή της ανέμης. Για τον 3ο μύλο, που τότε λειτουργούσε ως ταξιδιωτικό γραφείο, ενοικιαζόμενο σε ιδιώτη, απαιτούνταν 1,5 εκ. δρχ., από τα οποία οι 500.000 δρχ. θα χρησιμοποιούνταν για το μηχανισμό της ανέμης.

58 Η μελέτη, προϋπολογισμού 25.000.000 δρχ., επρόκειτο να χρηματοδοτηθεί από το αριθμολαχείο ΛΟΤΤΟ. Από το αρχείο της Υπηρεσίας ανασύρθηκε η προσφορά του κ. Γιάννη Σκιαδά, ξυλουργού από την Πάρο, ο οποίος, επικαλούμενος την εμπειρία του στην επισκευή των ανεμόμυλων της Αστυπάλαιας και της Πάρου, είχε κάνει εξειδικευμένη αναφορά στα υλικά, τα εργαλεία και τον τρόπο κατασκευής του άξονα, των αντενών και των πανιών, καθώς και στο κόστος και τον χρόνο παράδοσης του έργου. Η προσφορά αφορούσε: άξονα από πεύκο κατάλληλο για τη ναυπηγική σκαφών, διαμέτρου 30 εκ., αντένες από σουηδικό ξύλο α' διαλογής, μάννες από πιτς - πάλιν (μαλακό ξύλο πεύκου, χωρίς ρόζους) μήκους 1,80μ. α' διαλογής, ανοξείδωτο συρματόσχοινο για το γύρο των αντενών 8/16, πάχ. 8 χιλ., ψιλά ανοξείδωτα συρματόσχοινα για τα ξάρτια των αντενών 8/10, πάχ. 4 χιλ., βιδωτή τζαβέτα (μεγάλο μεταλλικό καρφί ή βίδα) 10 χιλ. για την εγκατάσταση των αντενών στον άξονα και μεταλλικά στεφάνια, επεξεργασμένα σε παραδοσιακό σιδεράδικο. Ο άξονας, σύμφωνα με την προσφορά, θα στεφανωνόταν με μεταλλικά στεφάνια και στο μπροστινό τμήμα του θα επενδυόταν με κουζίνη (έδρανα ολίσθησης) για την αποφυγή φθοράς κατά την χρήση του. Η επένδυση θα σφινγόταν με μεταλλικά στεφάνια και όλα τα ξύλα θα καρφώνονταν με γαλβανιζέ καρφιά, πάχ. 8 χιλ. Για τη ραφή των πανιών θα χρησιμοποιούνταν εσωτερικό σχοινί 5 χιλ., ενώ για το εύκολο λύσιμο και την φύλαξή τους θα χρησιμοποιούνταν σγρόμπιες (εργαλεία διάτρησης οπών). Για τον άξονα, όσο αυτός εξείχε στο ύψαιθρο, προβλεπόταν να πιασωθεί σύμφωνα με τις παραδοσιακές τεχνικές, ενώ σε περίπτωση κοπής του, η προσφορά δεν ίσχυε. Η προσφορά αφορούσε τον άξονα, τα κουζινέτα, τις μάννες, τις αντένες, τα σύρματα, τη βαφή και τα πανιά και ανερχόταν στην τιμή των 2.750.000 δρχ., χωρίς ΦΠΑ. Για τον κάθε μύλο προέβλεπε 50% προκαταβολή με την ανάθεση του έργου και εξόφληση με την παράδοση, ενώ το περιθώριο έκπτωσης 10% θα ίσχυε μόνο στην περίπτωση ανάθεσης επισκευής και αναπαλαίωσης για περισσότερους από πέντε μύλους. Ο χρόνος παράδοσης του έργου καθοριζόταν στους 5 μήνες για δύο μύλους και η προσφορά ίσχυε για ένα διάστημα 6 μηνών, με ημερομηνία έναρξης τις 7 Αυγούστου 1993. Την προσφορά προσυπέγραφε και ο κ. Μπενέτος Σκιαδάς, «λάτρης» της κυκαδίτικης λαογραφίας.

54 Το 1963 η τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων χορήγησε άδεια επισκευής του μύλου στον περιβάλλοντα χώρο του «Grand Hotel». Οι εργασίες, ύψους 222.000 δρχ., περιλάμβαναν, μεταξύ άλλων, την αποκατάσταση της περιστρεφόμενης σκεπής, την κατασκευή δύο παταριών και την επανεγκατάσταση του μηχανισμού άλεσης, με στόχο τη δημιουργία ενός μικρού μουσείου μύλων. Από την εξέλιξη της υπόθεσης προκύπτει ότι οι εργασίες αυτές ουδέποτε πραγματοποιήθηκαν. Σχέδια και φωτογραφικό υλικό της ίδιας περιόδου συνόδευσαν το, κατά είκοσι χρόνια μεταγενέστερο, συμβόλαιο ενοικίασης του τριώροφου μύλου, με αυλή εμβαδού 233 τμ., στον περιβάλλοντα χώρο του ξενοδοχείου «Riviera». Και σ' αυτήν την περίπτωση η προοπτική χρήσης του μύλου ως κατοικία ή γραφείο και τεχνικό στούντιο με χρήση εργαστηρίου ζωγραφικής, γλυπτικής ή αρχιτεκτονικής, έληξε άδοξα.

55 Από τον οικονομικό προϋπολογισμό που είχε κατατεθεί για την επισκευή τους, το έτος 1991, η γενική εικόνα που αποκομίζεται είναι ότι για την κάθε μία από τις φτερωτές απαιτούνταν το ποσό του 1 εκ. δρχ., ενώ για τις εργασίες αποκατάστασης τα ποσά ανέρχονταν στα 13 εκ. δρχ. για το μύλο στην οδό Αστυπάλαιας, από τα οποία τα 2 εκ. δρχ. προορίζονταν για την απαλλοτρίωση της πρόσβασης, 1 εκ. δρχ. για το μύλο στην οδό Πάτμου, που την εποχή εκείνη χρησιμοποιούνταν ως κατοικία, 500.000 δρχ. για το μύλο μεταξύ των σημερινών ξενοδοχείων «Riviera» και «La Vita», και 4 εκ. δρχ. για το μύλο του «Grand Hotel». Αντίστοιχα, για το μύλο στο ξενοδοχείο «των Ρόδων», ο οποίος λειτουργούσε ήδη ως υποσταθμός της ΔΕΗ, προβλέπονταν 9 εκ. δρχ. για τη μεταφορά ή την κατασκευή νέου υποσταθμού, και 9 εκ. δρχ. για την επισκευή του ίδιου του μύλου, με το 1 εκ. δρχ. να αφορά τη φτερωτή. Στα 9 εκ. δρχ. είχε προϋπολογιστεί η επισκευή του μύλου, που σήμερα βρίσκεται στο συγκρότημα της Δημοτικής Πινακοθήκης, ενώ τότε ανήκε στον χώρο εκμετάλλευσης τουριστικής επιχείρησης με την επωνυμία «International mini golf». Από τα 9 εκ. δρχ. που απαιτούνταν για την επισκευή του μύλου, τα 2 εκ. δρχ. υπολογίζονταν για τη φτερωτή του. Στα 7 εκ. δρχ. είχε υπολογιστεί η επισκευή του καθενός από τους δύο μύλους της οδού Ερυθρού Σταυρού, με τα 2 εκ. δρχ. να αφορούν τις φτερωτές τους. Όσον αφορά τους μύλους του μόλου, οι εργασίες επισκευής του 1ου και του 2ου μύλου προβλέπονταν να ανέλθουν στα 12 εκ. δρχ., από τα οποία τα 2 εκ. δρχ. αφορούσαν τις φτερωτές, ενώ για τον 3ο μύλο, που ήταν ερειπωμένος, απαιτούνταν 1 εκ. δρχ. Τέλος, για τους δύο μύλους εντός της μεσαιωνικής πόλης, η εκτίμηση για την φτερωτή του ιδιωτικού μύλου της οδού Ομήρου 2 ανερχόταν στο 1 εκ. δρχ., ενώ για το μύλο στην πάροδο Ομήρου, κοντά στο συγκρότημα της Αγ. Κυριακής, το ποσό επισκευής του ανερχόταν στα 6 εκ. δρχ. για τον ίδιο το μύλο και στο 1 εκ. δρχ. για τη φτερωτή του. 56 Το κόστος για τις εργασίες επισκευής τους είχε υπολογιστεί στα 3 εκ. δρχ. Στο ποσό αυτό περιλαμβάνονταν η κατασκευή του μηχανισμού της

των δύο της οδού Ερυθρού Σταυρού, σε χρηματοδοτικό πρόγραμμα του ΟΠΑΠ⁵⁹. Μεταγενέστερες αρχιτεκτονικές προτάσεις για την αποκατάσταση των μύλων στον περιβάλλοντα χώρο του ξενοδοχείου «Cactus»⁶⁰ και τη «Δημοτική Πινακοθήκη»⁶¹, που υποβλήθηκαν για έγκριση στην τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων, είχαν την ίδια κατάληξη.

Έκτοτε, διατυπώθηκαν μεμονωμένες προτάσεις από ιδιώτες και επιχειρηματίες για την ενοικίαση και την αξιοποίηση των μεσαιωνικών ανεμόμυλων της πόλης με σύγχρονα υλικά, χωρίς όμως να διέπονται από ένα κεντρικό σκεπτικό ούτε να εγγυώνται την επιτυχία της χρήσης τους. Σε αυτά περιλαμβάνονταν αιτήματα εγκλιβωτισμού μικρών ανεμογεννητριών στο εσωτερικό τους για την παραγωγή αιολικής ενέργειας, προτάσεις τοποθέτησης διάτρητων πανιών στα ιστία τους ή αναπαράστασής τους με ψηφιακά μέσα, καθώς και χρήσεις μετατροπής τους σε πολυτελή τουριστικά καταλύματα.

Με την πρόσφατη τροποποίηση του καταστατικού λειτουργίας του Οργανισμού Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών πόρων του Υπουργείου Πολιτισμού (ΟΔΑΠ),

59 Η αρχιτεκτονική μελέτη που εκπονήθηκε, προσανατολίστηκε στην καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης και στην πρόταση των απαιτούμενων εργασιών αποκατάστασης, προσδιορίζοντας παράλληλα τις επιθυμητές χρήσεις. Αυτές θα έπρεπε να κινούνται στον χώρο του πολιτισμού για την φιλοξενία περιοδικών εκθέσεων με χαρακτήρα ιστορικό, λαογραφικό, οικολογικό, εκπαιδευτικό, επιστημονικό ή καλλιτεχνικό. Η πρόταση αποκατάστασης περιελάμβανε την ανακατασκευή των τριών επιπέδων στο εσωτερικό των μύλων, την επισκευή των υφιστάμενων λίθινων κλιμάκων, την αποκατάσταση των ξύλινων πατωμάτων των ορόφων, την πλακόστρωση του δαπέδου του ισογείου, την αποκατάσταση της αρχικής μορφής της λιθοδομής, της στέγης και των ανοιγμάτων, την ανακατασκευή των φτερωτών, τη διαμόρφωση και τον φωτισμό του περιβάλλοντα χώρου και την τοποθέτηση νέων υδραυλικών και ηλεκτρολογικών εγκαταστάσεων. Τα αρχιτεκτονικά σχέδια της μελέτης είχαν εκπονηθεί από τον αρχιτέκτονα κ. Άγγελο Αγγελόπουλο, η ηλεκτρομηχανολογική μελέτη από τον μηχανολόγο μηχανικό κ. Μιχάλη Πέρο και τα σχέδια είχαν θεωρηθεί από τον πολιτικό μηχανικό κ. Θανάση Αναπολιτάνο.

60 Η μελέτη συντάχθηκε το έτος 2011 από την αρχιτέκτονα κ. Βάνα Περνάρη και προέβλεπε τον καθαρισμό της λιθοδομής και τη συμπλήρωσή της, όπου κρινόταν απαραίτητο, την αντικατάσταση των ξύλινων κουφωμάτων, την κατασκευή νέας στέγης και περιμετρικού σενάζ και την τοποθέτηση φωτισμού για την ανάδειξη του μύλου στο ευρύτερο περιβάλλον του ξενοδοχείου.

61 Η μελέτη συντάχθηκε το έτος 2014 από την αρχιτέκτονα του Γραφείου της Μεσαιωνικής Πόλης του Δήμου Ρόδου κ. Ευαγγελία Κακά και προέβλεπε μια σειρά από εργασίες στο εσωτερικό και το εξωτερικό του μύλου, όπως την αφαίρεση των στοιχείων από σκυρόδεμα και την αποκατάσταση του ξύλινου μεσοπατώματος, την εξυγίανση των λιθοδομών και την αποκατάσταση της στέγης και της φτερωτής, χωρίς όμως την τοποθέτηση πανιών, λόγω της μικρής απόστασης του μύλου από το κτίριο του Μουσείου. Πρότεινε επίσης την κατασκευή επίστεψης από οπλισμένο σκυρόδεμα, μη ορατής εξωτερικά, την κατασκευή εσωτερικής ξύλινης κλίμακας επικοινωνίας του ισογείου με τον όροφο και νέες ηλεκτρομηχανολογικές εγκαταστάσεις. Η πρόταση εγκρίθηκε υπό όρους από το Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων Δωδεκανήσου. Ειδικότερα, ζητήθηκε να μην κατασκευαστεί ρητινική τσιμεντοκονία στις εσωτερικές επιφάνειες του μνημείου και αντί αυτής να κατασκευαστούν ποζολανικά υδραυλικά επιχρίσματα, να χρησιμοποιηθούν ασβεστοχρώματα ή υδροχρώματα αντί των ακρυλικών χρωμάτων και η όδευση των καλωδίων στο εσωτερικό του μύλου να πραγματοποιηθεί εντός του πάχους των επιχρισμάτων και όχι εντός των αρμών της τοιχοποιίας. Το γεγονός ωστόσο, ότι η διόρθωση της μελέτης εξαρτήθηκε από την παραχώρηση του μύλου στο Δήμο Ρόδου, διαδικασία η οποία δεν ευοδώθηκε, είχε ως αποτέλεσμα το έργο να μην υλοποιηθεί.

το ζήτημα της αποκατάστασης των προβιομηχανικών αυτών μνημείων της πόλης αναζωπυρώθηκε και ένα νέο πρόγραμμα αξιοποίησής τους άρχισε να σχεδιάζεται. Είναι γεγονός ότι για την επιτυχία του απαιτείται μια στοχευμένη πολιτική προστασίας, με γνώμονα την αποκατάσταση και την ανάδειξή τους ως τοπόσημα στο ευρύτερο περιβάλλον μέσα στο οποίο εντάσσονται. Μέχρις ότου αποδειχθεί έμπρακτα το ανανεωμένο αυτό ενδιαφέρον και νέες αποτελεσματικές λύσεις αντιστρέψουν τη διαδικασία φθοράς που περιγράφηκε παραπάνω, οι μεσαιωνικοί ανεμόμυλοι της Ρόδου, σιωπηροί μάρτυρες της αγωνιώδους προσπάθειας του ανθρώπου για την κάλυψη των καθημερινών αναγκών του σε αλεύρι και ψωμί, θα συνεχίσουν αναπόφευκτα το μοναχικό ταξίδι τους στον αδυσώπητο κόσμο της λήθης και της εγκατάλειψης.

Βιβλιογραφία

- Claudia Barsanti, *L' isola di Rodi nel Liber Insularum Archipelagi di Cristoforo Buondelmonti*, NR 5 (2008), 357-80, tavv. 26.
- Daniel Duran i Duelt, *La presencia hispánica en Rodas, a propósito del Albergue de la Lengua de España*, MRAMEGH, 19 (2009), σ. 97-112.
- Gabriel A., *La Cité de Rhodes MCCCX - MVXXII Architecture Civile et Religieuse*, Παρίσι 1923.
- του ίδιου, *La Cité de Rhodes Topographie Architecture Militaire*, Παρίσι 1921.
- Άννα- Μαρία Κάσδαγλη, *Κατάλογος των Θυρών της Ρόδου, Αρχαιολογικών Δελτίων Μελέτες*, τόμ. 48-49 (1994-1995), Αθήνα 1998, σ. 211-246, πίν. 51-54.
- Αικ. Μανούσου - Ντέλλα - Αγγελική Κοσμά, *Μώλος των μύλων: ένας διαχρονικός αρχαιολογικός χώρος στην καρδιά του τουριστικού λιμανιού της Ρόδου, Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Αθήνα 2012, τόμ. ΚΕ', σ. 270-297.
- Μεσαιωνική Πόλη Ρόδου, Έργα Αποκατάστασης 2000-2008 Υπουργείο Πολιτισμού- ΤΔΠΕΑΕ Επιτροπή Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, Επιστημονική επιμέλεια Κατερίνα Μανούσου- Ντέλλα, Γιώργος Ντέλλας, Ρόδος 2008, σ. 201-203.
- Γ. Ντέλλας, *Οι μεσαιωνικοί ανεμόμυλοι της Ρόδου, στο ειδικό θέμα του 22ου Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Αθήνα, 17-19 Μαΐου 2022 με τίτλο: Αρχαιολογικά τεκμήρια βιοτεχνικών εγκαταστάσεων κατά τη βυζαντινή εποχή 5ος- 15ος αιώνας. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2004.
- Γ. Ντέλλας, *Ιπποτικοί ανεμόμυλοι στο Μανδράκι, Αρχαιολογικών Δελτίων 47, (1992) Β2 Χρονικά*, σ. 665.

- Γ. Ντέλλας .- Δέσποινα Λαζαρίδου-Κολιάδη, Ιπποτικοί ανεμόμυλοι στο Μανδράκι, Αρχαιολογικόν Δελτίον 45 (1990), Β2 Χρονικά, σ. 526.
- των ίδιων, Ιπποτικοί ανεμόμυλοι στο Μανδράκι, Αρχαιολογικόν Δελτίον 46 (1991), Β2 Χρονικά, σ. 520- 521, πίν. 182 β,δ.
- Αλεξάνδρα Στ. Στεφανίδου, Η μεσαιωνική Ρόδος με βάση του χειρόγραφο και την εικονογράφηση του Johannes Hedenborg (1854), Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2004.
- Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νότιες Σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών 1421- 1453, Ρόδος 1995.
- Π. Ψαρρή, Οι τοιχογραφίες του Felice Vellari στο Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου στη Ρόδο, ΚΒ' Πολιτιστικό Συμπόσιο της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, Κως, 30 Ιουνίου- 3 Ιουλίου 2022, Πρακτικά υπό έκδοση.

Διαδικτυακές πηγές

<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%BD%CE%B5%CE%BC%CF%8C%CE%BC%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82>

https://it.wikipedia.org/wiki/Molino_a_vento

https://es.wikipedia.org/wiki/Molino_de_viento

Ιόλη Βιγκοπούλου, Με το βλέμμα των περιηγητών, Τόποι-Μνημεία- Άνθρωποι. 15^{ος} -20ός αιώνας. Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη στο <https://el.travelogues.gr/https://el.travelogues.gr/>

[https://www.treccani.it/enciclopedia/nicola-de-martoni_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/nicola-de-martoni_(Dizionario-Biografico)/)

https://en.wikipedia.org/wiki/Felix_Fabri

https://en.wikipedia.org/wiki/Arnold_von_Harff

[https://fr.wikipedia.org/wiki/Jean_Thenaud_\(%C3%A9crivain\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Jean_Thenaud_(%C3%A9crivain))

https://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Gabriel

https://en.wikipedia.org/wiki/Guillaume_Caoursin

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%91%CE%BA%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%BF_%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CF%84%CE%B9

https://en.wikipedia.org/wiki/Bernhard_von_Breidenbach

https://en.wikipedia.org/wiki/Conrad_Gr%C3%BCnberg

https://nl.wikipedia.org/wiki/Bernard_Rottiers

https://en.wikipedia.org/wiki/John_Carne

https://sv.wikipedia.org/wiki/Johan_Hedenborg

Garcia Tapia Nicolás, Los Molinos y los científicos españoles del Renacimiento στο <https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/los-molinos-y-los-cientificos-espanoles-del-renacimiento/html/>

José Ignacio Rojas-Sola y Juan Manuel Amezcua-Ogáyar Origen y expansion de los molinos de viento en España στο http://ve.scielo.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0378-18442005000600004

Miguel Castro - García, José Ignacio Rojas- Sola, María del Pilar Carranza- Cañadas, Caracterización tecnológica de los molinos de viento mediterraneos españoles, Dyna, año 80, Edición 177, pp. 22-30, Medellín, febrero 2013 στο http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0012-73532013000100003

Γ. Σπέης, Ανεμόμυλοι στον Ελλαδικό χώρο, ψηφιακή περιοδική έκδοση της ελληνικής ομάδας της TIMS, Ο μυθολόγος, τεύχος 5, Φθινόπωρο 2020, σ. 13-23 στο https://hellenicmills.gr/wp-content/uploads/2020/10/05_MY-LOGOS-FALL-2020.pdf

Ο σουσαμόμυλος της Έδεσσας

Γιώργος Σπέης

Στην Έδεσσα σώζεται ανακαινισμένος ο παλιός υδροκίνητος σουσαμόμυλος στο Βαρόσι. Το ενδιαφέρον με αυτή τη μονάδα είναι ότι σώζει όλες τις φάσεις της παραγωγής σουσαμέλαιου. Έτσι υπάρχει ο φούρνος με τα δύο μέρη (εικ.1) για να ψηθεί το σουσάμι πριν αλεστεί καθώς και η σπάτουλα για να σπρώχνει το σουσάμι (εικ.2).

Εικ. 1.

Εικ. 2.

Οι μυλόπετρες (εικ.3) μάλλον είναι από άλλο μύλο (αλευρόμυλο) γιατί όταν αλέθεται το σουσάμι, γίνεται πολτός και κανονικά οι μυλόπετρες πρέπει να έχουν αυλάκι γιατί αλλιώς θα χυνόταν το λάδι και δεν θα μπορού-

σε να συγκεντρωθεί για να προχωρήσουν για να βάλλουν τον πολτό στη πρέσα. Η οριζόντια φτερωτή (εικ.4) σταματάει να κινείται με οριζόντια σταματήρα που εκτρέπει το νερό (εικ.5).

Εικ. 3.

Εικ. 4.

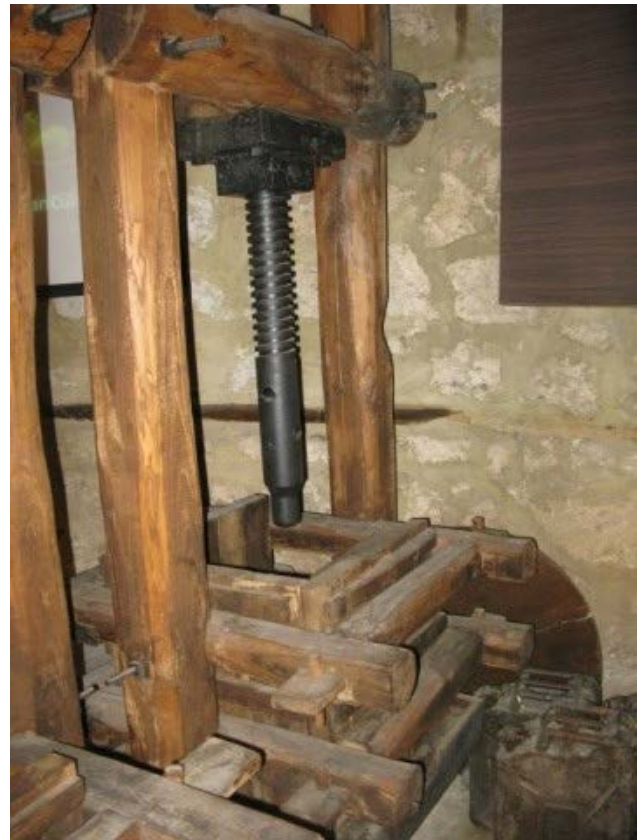
Υπάρχουν μικρές δεξαμενές για να βραχεί το σουσάμι πριν φουρνισθεί (εικ.6) και αναδευτήρας που κινείται από ιμάντα (εικ.7).

Εικ. 6.

Εικ. 7.

Εικ. 8.

Τέλος υπάρχουν δύο τετράγωνες πρέσες με σιδερένιο κοχλία για να βγει το λάδι (εικ.8).

Πριονιστήριο στο Ασπρόρεμα

Γιώργος Σπέης

Λίγο πριν την είσοδο στο φαράγγι του Ασπρорέματος, στο Βορεινό Αλμωπίας, σε ένα μεγάλο πλάτωμα υπάρχουν τα ερείπια ενός μύλου. Αυτός αναφέρεται σαν πριονιστήριο μέσα όμως υπάρχει τουλάχιστον ένα ζευγάρι μυλόπετρες για άλεση (εικ.1). Έχει δύο σιδερένιους αγωγούς νερού (εικ.2), οπότε πιθανόν να είχε και δεύτερο ζευγάρι μυλόπετρες, που δεν φαίνονται μέσα στα χαλάσματα.

Εικ. 1.

Εικ. 2.

Επίσης μέσα στα χαλάσματα σώζεται μπουράτο (εικ.3 & 4), δηλαδή διαχωριστής καρπού από ξένα σώματα, που συμβάλει στο ότι ήταν σίγουρα μύλος και πρέπει να δούλευε αρκετά πρόσφατα.

Εικ. 3.

Εικ. 4.

Μέσα στο κτήριο υπάρχουν τροχαλίες (εικ.5) που μέσω ιμάντων θα μετέδιδαν κίνηση, προφανώς στα μηχανήματα του πριονιστηρίου, που σώζονται κατά χώρα (εικ.6 & 7). Φαίνεται λοιπόν ότι το πριονιστήριο ήταν μηχανοκίνητο. Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο δεύτερος σωλήνας τροφοδοτούσε υδροτουρμπίνα και όχι αλευρόμυλο, που μετέδιδε τη κίνηση στο πριονιστήριο, πράγμα που χρειάζεται να αποδειχθεί αλλά το κτήριο είναι πολύ επικίνδυνο για να ερευνηθεί.

Εικ. 5.

Εικ. 7.

Εικ. 6.

Ο μύλος του Ερυθρόπουλου στο Νεοχώρι Αλμωπίας

Γιώργος Σπέης

Στο Νεοχώρι Αλμωπίας μέσα στον οικισμό υπάρχει και λειτουργεί νερόμυλος, που αλέθει άλευρα αλλά έχει και ένα μάτι όπου παράγει αποφλοιωμένα παράγωγα, ήτοι μπλιγούρι, κορκότο και σιτάρι για κόλλυβα. Το κορκότο είναι αποφλοιωμένο και σπασμένο σκληρό σιτάρι, που η μόνη διαφορά του από το μπλιγούρι είναι ότι δεν είναι βρασμένο και έχει έρθει στη περιοχή με τους Πόντιους πρόσφυγες. Και τα τρία παράγωγα υποβάλλονται στην ίδια διαδικασία στον μύλο.

Ο μύλος είναι οριζόντιος νερόμυλος και το μάτι για την αποφλοίωση είχε μια ιδιόμορφη κατασκευή από τον παππού του ιδιοκτήτη με καπάκι (εικ.1). Αυτός σκάλισε τη πέτρα (εικ.2) και κατασκεύασε και τους άξονες (εικ.3), σύμφωνα με τα λεγόμενα του ιδιοκτήτη. Απέναντι από τη πέτρα που είναι κατακόρυφη στον άξονα επάνω έχει προσαρμοσθεί μια σπάτουλα που σπρώχνει το καρπό καθώς γυρίζει. Πριν ξεκινήσει η διαδικασία επεξεργασίας του καρπού, αυτός πρέπει να βρεχτεί για να φουσκώσει και να είναι έτσι πιο εύκολο να αποφλοιωθεί. Όταν τελείωνε το «άλεσμα» το προϊόν έπρεπε να κοσκινιστεί για να ξεχωρίσει η φλούδα και να πεταχτεί.

Εικ. 1.

Εικ. 2.

Εικ. 3.

Από το Αρχείο Καρατζόγλου Ανεμόμυλος στο Κουφονήσι

Στοιχεία για τους παραδοσιακούς ανεμόμυλους

Ιωάννης Πράσιнос

From the Karatzoglou mill archives

Windmill in Koufonisi island(?)

Συνεχίζουμε και σ' αυτό το τεύχος του περιοδικού μας τη δημοσίευση των εργασιών μαθητών λυκείου που παρακολούθησαν τα «Σχολεία» της 10ετίας του 1980 που διοργανώνονταν στην Απείρανθο της Νάξου και συγκεκριμένα σ' αυτό του 1987, που είχε σαν θέμα την Αιολική Ενέργεια, όπως ήδη αναφέρθηκε και σε όλα τα προηγούμενα τεύχη.

Για το τεύχος αυτό, η συντακτική ομάδα του περιοδικού μας επέλεξε, συνεχίζοντας την παρουσίαση του αρχείου Καρατζόγλου, να δημοσιευθεί μια εργασία για τον ένα από τους δύο ανεμόμυλους, που σώζονται ακόμα στο Πάνω Κουφονήσι. Ο τότε μαθητής Ιωάννης Πράσιнос έκανε επιτόπου μετρήσεις στον «πάνω» μύλο, και στην εργασία του περιλαμβάνει περιγραφή του ξύλινου μηχανισμού με ορολογία των εξαρτημάτων, πληροφορίες για τη λειτουργία του, όπως και όσα ιστορικά στοιχεία κατόρθωσε να συγκεντρώσει από ηλικιωμένους κατοίκους του νησιού.

Η εργασία δεν συνοδεύεται από φωτογραφίες και γι' αυτό προστέθηκαν τρεις φωτογραφίες από τα αρχεία μελών μας: του μύλου το 1974, του μυλωνά Μανώλη Βασάλου την ίδια χρονολογία και του μύλου το 2011 όταν πια είχε μετατραπεί σε bar.

Ως συνήθως στη δημοσίευση τηρείται η διάταξη και η ορθογραφία του κειμένου, παρά τα πολλά ορθογραφικά λάθη.

Έχω να αναφέρω ότι στο Κουφονήσι βρίσκεται σε πολύ καλή κατάσταση ένας μύλος ο οποίος ήταν σε λειτουργία όπως αναφέρουν ποιο ηλικιωμένοι μέχρι και το 1970. Τοπογραφικά βρίσκεται στο νοτιοδυτικό μέρος του νησιού και σε απόσταση 200 μέτρα από τη θάλασσα και σε υψόμετρο γύρω στα 20 μέτρα. Είναι ιδιοκτησίας Μανώλη Βασάλου ή Μανωλάκη. Αυτός ήταν ο μυλωνάς της εποχή που ο μύλος λειτουργούσε. Τώρα αυτός έχει πεθάνει και ο μύλος έχει μείνει στο γιο του Νικόλαο Βασάλο. Παραθέτω ορισμένα τεχνικά στοιχεία του μύλου. 1) Έχει ύψος 6 μέτρα διάμετρος εξωτερική 5,20 και εσωτερική 3,40 Β) Το ύψος του άξονα είναι 6,50 και το ξύλο που είναι κατασκευασμένος ο άξονας είναι καραγάτσι. Η Διάμετρος της φτερωτής είναι 11,50. Αριθμός φτερών 10. Αριθμός δοντιών μεγάλου γραναζιού 47* και διάμετρος 1,90. ο Αριθμός δοντιών του μικρού γραναζιού 11 και έχει διάμετρο 40 εκατοστά. Η αποδοτικότητα του σε αλεύρι όταν ο καιρός ήταν σταθερός στρωτός άνεμος γύρω στα 40 κιλά. Τα ξύλα από τα οποία είναι κατασκευασμένα τα γρανάζια είναι από δρυς και πλατάνια ξύλα σκληρά και ελαστικά. Τα δόντια είναι από πρινάρια. Η κατασκευή του μύλου είναι 1) στρογγυλός πέτρινος, 2) το τοίχος στο ισόγειο είναι 1 μέτρο στον όροφο 60 εκατοστά με μεσοπάτωμα πρώτα ξύλινο στα 4 μέτρα με πέτρινη γυριστή σκάλα. Η διάμετρος του άξονα είναι 40 εκατοστά και είναι τετράγωνος. Το ύψος της επάνω πέτρας είναι 25 εκατοστά είναι χτιστή με γύψο (σύνθετη) δεμένη με τσέρκι και το ύψος της κάτω πέτρας 25 και διάμετρο 1,60. Η ανακατασκευή στη μηλόπετρα έγινε το 1914 και αυτό το γνωρίζουμε γιατί ήταν χαραγμένο επάνω στη μηλόπετρα. Η οροφή είναι κωνική (περιστρεφόμενη) και έχει δυνατότητα σε όλους τους καιρούς. και είναι σταματημένος Δυτικά νοτιοδυτικά. Η πλάκες που γυρίζει η τρουτσούλα (τρούλος σκεπή) είναι δρυς στρογγυλή στο πύργο επάνω με αυλάκι και γύρω γύρω στις πλάκες και τα πάνω ξύλα το κάτω μέρος είναι πάνω σε αρσενική πατούρα για να γυρίζει η κάτω πλάκα και εκεί επάνω στηρίζεται η τρουτσούλα. Η πέτρα γίνεται χτιστή με γύψο και είναι 2 δύο. Η μια είναι σταθερή η κάτω και είναι και λίγο καμπυλωτή. Η επάνω πέτρα γυρίζει και υπάρχει ένα σίδερο όρθιο στην πλάκα αυτή το οποίο στηρίζεται σε ένα άλλο σίδερο το οποίο ονομάζεται χελώνα*. Η χελώνα αυτή στηρίζεται επάνω σε ένα σίδερο το οποίο είναι προσαρμοσμένο και βγαίνει από το κάτω μέρος και στηρίζεται το σίδερο αυτό επάνω σε ένα τάκο με σίδερο μέσα στο οποίο υπάρχει μια τρύπα στην οποία στηρίζεται η επάνω πέτρα. Από πάνω από τη χελώνα υπάρχει ένα άλλο σίδερο επάνω στο οποίο στηρίζεται το φανάρι. Το φανάρι αυτό είναι ένα στρογγυλό ξύλο που έχει διάμετρο περίπου 40-50 πόντους ρυθμισμένο σε 12 ξυλαράκια τα ονομαζόμενα

πεντάραβδα. Είναι ένα είδος γρανάζι και εκεί στο φανάρι μέσα γυρίζοντας η ρόδα περνούν τα δόντια της μέσα στα ξύλινα γρανάζια που βρίσκονται στο φανάρι ρυθμισμένα με μεγάλη ακρίβεια και όσο γυρίζει ο άξονας τη ρόδα γυρίζει και το πεντάραβδο τη πέτρα. Σε περίπτωση που δεν είναι σωστά ρυθμισμένα θα προξενήσουν μεγάλη ζημιά. Η πέτρα πρέπει να είναι καλά ζυγισμένη για να τοποθετηθεί στη θέση της. Το σίδερο το κρατάει το φανάρι και την επάνω πέτρα λέγεται κατάντι. Λέγεται έτσι για το λόγο ότι ανεβοκατεβαίνει. Με ειδικότερο ξύλο το οποίο βγαίνει στο πατάρι που είναι η πέτρες επάνω είναι προσαρμοσμένες σε ένα ξύλο ως είδος μοχλού το οποίο λέγεται τιμόνι. Λέγεται έτσι γιατί από αυτό ξεκινάει η κίνηση της πέτρας πάνω κάτω και έτσι κανονίζει το αλεύρι να βγαίνει όπως νομίζει ο μυλωνάς ότι είναι καλό.

Πρώτος ιδιοκτήτης του μύλου ήταν ο Ηλίας ο πράσινος μετά το θάνατό του το παράλαβε ο γιος του Γεώργιος πράσινος και αυτός μετά το πούλησε στο Μανώλη το Βασάλο. Σύμφωνα με της απόψεις πολλών ηλικιωμένων στο νησί η ηλικία του μύλου υπολογίζεται γύρω στα 160-180 χρόνια χωρίς αυτό να είναι βέβαιο. Σύμφωνα με πληροφορίες που ζήτησα και μου είπαν ηλικιωμένοι μου είπαν ότι οι μύλοι πρωτοχτίστηκαν από ενετούς οι οποίοι μύλοι των ενετών άλεθαν μόνο με ένα καιρό και συγκεκριμένα μόνο με το βοριά. Οι Ενετοί όμως μυλωνάδες δεν ήταν και τόσο εντάξη απέναντι στους πελάτες τους. Για το λόγο ότι όταν πήγαιναν για να αλέσουν το σιτάρι τους πήγαιναν ένα τσουβάλι γεμάτο έως επάνω όταν το άλεθαν όμως δεν χώραγε όλο το άλεσμα σε ένα τσουβάλι και αυτό οι ενετοί το έκλεβαν και τάζαν τα ζώα τους που είχαν στο μύλο γουρουνια και κότες. Μετά από πολλά παράπονα των ελλήνων προς τους τούρκους για αυτά που τους έκαναν οι ενετοί οι μύλοι πέρασαν στα χέρια των τούρκων οι οποίοι ήταν πιο δίκαιοι στην πληρωμή τους. Τότε οι τούρκοι έβγαλαν σαν μονάδα ζυγίσματος την οκά και έτσι ζυγίζανε το άλεσμα και το κερδικό που πέρνανε όταν άλεθαν το σιτάρι το ονόμασαν ξάι. Δηλαδή στα 100 κιλά άλεσμα ο μυλωνάς έπερνε το 10%. Οι τούρκοι άλεθαν κάθε 3 μέρες σιτάρι και κάθε 3 μέρες κριθάρι. Εν τω μεταξύ έβγαλαν τα ζώα από το μύλο και κράτησαν μόνο ένα γαϊδούρι για να μεταφέρει τα αλέσματα και ένα κόκορα τον οποίο τον είχαν σαν ρολόι για να ακούνε ότι έχει ξημερώση και να πιάσουν να αλέθουνε. Τέλος για την σημερινή χρήση του μύλου ο ιδιοκτήτης του τον προορίζει ή για γκαλερί ή για καφέ μπαρ ή για Δισκοτέκ.

ΜΑΘΗΤΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΡΑΣΙΝΟΣ

* Επισημαίνεται ότι στην περιγραφή του μηχανισμού υπάρχουν κάποιες ανακρίβειες, όπως π.χ. ο μονός αριθμός στα δόντια της ρόδας, η λανθασμένη αναφορά της χελιδόνας ως χελώνας κ.α.

Φωτ.1 Ο μυλωνάς Μανώλης Βασάλος το 1974.
(φωτ. Στέφανου Νομικού)

Φωτ.2 Ο ανεμόμυλος το 1974. Εσωτερικά σωζόταν ολόκληρος ο μηχανισμός.
(φωτ. Στέφανου Νομικού)

Φωτ.3 Ο ανεμόμυλος το 2011 όταν είχε πια μετατραπεί σε bar
(φωτ. Όλγας Λεκού)

Οθωμανικοί μύλοι στην Λειβαδιά μετά την απελευθέρωση

Ottoman mills in Livadia after the Greek Independence of 1821

Γιώργος Σπέης

George Speis

Το 2023 η Άννα Ψωμά άρχισε να ερευνά τα αρχεία των ΓΑΚ στη Λειβαδιά για οθωμανικούς μύλους. Μου ζήτησε κάποιες διευκρινίσεις και σιγά σιγά ξεκίνησα και εγώ να ερευνώ τα ΓΑΚ και να μελετώ τα έγγραφα στη Λειβαδιά σχετικά με μύλους, που έχουν ψηφιοποιηθεί. Βρέθηκαν πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την εποχή και τους ανθρώπους στην μετεπαναστατική Λειβαδιά. Οπότε συμφωνήσαμε να συνεργαστούμε με σκοπό να βγεί ένα σχετικό βιβλίο. Το βιβλίο έχει συγγραφεί αλλά δεν έχει εκδοθεί. Θα ακολουθήσει κείμενο που προήλθε από αυτή τη συνεργασία και είναι μέρος αυτού του ανέκδοτου βιβλίου. Αυτή η δουλειά σκιαγραφεί μια γενικά άναρχη εποχή με συνεχείς αυθαιρεσίες, που χαρακτηρίζει το υπό οργάνωση νέο Ελληνικό κράτος.

Δύο νερόμυλοι σε γέφυρα της Λειβαδιάς,
Ανώνυμος, Γερμανία 1870

Στα έγγραφα* από την περιοχή της Λειβαδιάς αναφέρονται διάφοροι πρώην Οθωμανικοί μύλοι. Μετά την απελευθέρωση αυτοί ήταν πια «εθνικοί»¹ μύλοι καθώς και νεροτριβές, που αντιμετωπίζονται ξεχωριστά, όλα

ήταν «φθαρτά»² εθνικά κτήματα. Οι μύλοι ήταν ουσιαστικά δύο κατηγοριών, αυτοί που ήταν «εν ενεργεία» αλλά μπορεί να χρειάζονταν επισκευή και τα ερείπια μύλων σε διαφορετικές καταστάσεις ερειπιώδους μορφής, δηλαδή είχαν κάποια προβλήματα και δεν λειτουργούσαν μετά τις καταστροφές του πολέμου της Ανεξαρτησίας. Επειδή, όπως θα δούμε, δεν είχαν οι μύλοι ένα όνομα αλλά αναφέρονταν στα έγγραφα με διαφορετικούς τρόπους, είναι ανάγκη να γίνει προσπάθεια σωστής αναφοράς. Έτσι έχουμε αυτούς, που ονομάζονταν με το όνομα του τελευταίου Οθωμανού ιδιοκτήτη, όπως μύλος του Αχμέτ μπέη, αλευρόμυλος του Ίσμαΐλ μπέη, μύλος του Γετίμ αγά, μύλος του Καραχμετόπουλου, μύλος του Τζαφέρ αγά Μενδενιτζίωτη, μύλος του Χουσρέφ, μύλος του Όμερ αγά, μύλος του Μεχμέτ Γιακουμά, μύλος του Στρεφ αγά, ή της τοποθεσίας που βρίσκονταν, όπως μύλος στο Κουρούπι και, πολλές φορές, το τοπωνύμιο μαζί με το όνομα του ιδιοκτήτη, όπως του Χασαν πασά στη Δαύλεια και άλλων που θα δούμε πιο κάτω. Πόσο παλιά ήταν αυτά τα ονόματα και οι ίδιοι οι μύλοι είναι άγνωστο. Κάποια στοιχεία έχουμε για ένα μύλο, του Ομέρ αγά, γιατί σε κάποια έγγραφα έχουμε αναφορά για αυτόν, όταν η κόρη του διεκδικεί μέρος της περιουσίας του Ομέρ αγά σαν νεοφώτιστη³, άρα η ονομασία πρέπει να ήταν πρόσφατη, βεβαίως αυτό δεν αποκλείει ο μύλος να προϋπήρχε του Ομέρ αγά.

Αυτά είναι σε μια πρώτη προσέγγιση γιατί υπήρχαν και άλλα στοιχεία, όπως θα φανεί χωρίς όμως να είναι όλα ξεκάθαρα, όπως θα δούμε. Σε κάποιο από αυτά υπήρχαν και άλλοι υδροκίνητοι μηχανισμοί όπως νεροτριβή, μαντάνι και ρυζόμυλος αλλά το πιο σημαντικό είναι ότι δεν ήταν μόνον ένας μύλος αλλά περισσότεροι που είχαν την ίδια ονομασία. Από τα έγγραφα, λοιπόν, η κατάσταση φαίνεται πιο περίπλοκη και εδώ θα προσπαθήσουμε να διευκρινίσουμε ποιοι και πόσοι ήταν.

Πρώτα απ' όλα ποιοι ήταν οι μύλοι που ήταν «εν ενεργεία» και πόσοι ήταν πραγματικά ερείπια, γιατί δεν δηλώνονταν σωστά για να χαμηλώσουν την αξία από τους εκτιμητές για ευνόητους λόγους. Στο έγγραφο 30-4-1837 [1179010⁷] αναφέρονται τρεις «εν ενεργεία», έτσι «Κατὰ συνέπειαν τῶν ὑπ'ἀριθμ. 30073 & 36904 Διαταγῶν τῆς ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν Β.Γραμματείας τῆς ἐπικρατείας, ἐκτίθενται εἰς Δημοπρασίαν μονοετοῦς ἐνοικιάσεως οἱ ἐν ἐνεργείᾳ ἐθν. Ἀλευρόμυλοι τοῦ Γετιμαγᾶ εἰς θέσιν Τρύπα, τοῦ Τεκὲ εἰς Ταμπάχνα, καὶ τοῦ Ἀχμέτ Μπέη εἰς Τρύπιον Λιθάρι». Αυτό επιβεβαιώνεται από το έγγραφο 11-5-1837 [1179007⁷] «Περὶ δημοπρασίας ἐνοικιάσεως μονοετῶς ἐν ἐνεργείᾳ τριῶν ἐθν. Μύλων» αναφέρονται οι μύλοι Γετίμ αγά εἰς Τρύπες, του Τεκὲ εἰς Ταμπάχνα και του Αχμέτ μπέη εἰς Τρύπιο Λιθάρι.

Ένας άλλος «εν ενεργεία» μύλος πιθανόν να ήταν του Χασάν πασά στη Δαύλεια, επειδή, σε έγγραφο για ενοι-

2 Φθαρτά ονομάζονταν τα κτήματα τα οποία ήταν δυνατό να υποστούν φθορές, ήτοι σπίκια, εργαστήρια, μαγαζιά, μύλοι, ακόμα αμπέλια και ελαιώνες.

3 Οθωμανοί, κυρίως γυναίκες έγιναν χριστιανοί (νεοφώτιστοι) ελπίζοντας να διατηρήσουν περιουσιακά στοιχεία της οικογένειας.

1 Περιουσιακά στοιχεία Οθωμανών που είχαν περιέλθει στο Ελληνικό κράτος.

κίαση του μύλου, αναφέρεται ότι χρειάζεται επισκευή μόνον το κεφαλοκάναλο 31-3-1837 [1179128-1179129⁴]. Αυτές οι αναφορές δεν αποκλείουν και κάποιος άλλος να ήταν «εν ενεργεία» εκτός αν ρητά αναφέρεται το «ερείπιον» επανειλημμένα.

Έτσι λοιπόν καταλήγουμε ότι ο μύλος του Τεκέ στη Ταμπάχνα ήταν πιθανόν ο πιο αξιόλογος μύλος μέσα στη Λειβαδιά. Επίσης κοντά στη πόλη, δηλαδή στο Τρύπιο Λιθάρι ή Τρύπες, ήταν ο μύλος του Γετίμ αγά καθώς και άλλος ένας, δηλαδή ο μύλος του Αχμέτ μπέη. Αυτοί όλοι πρέπει να ήταν αλευρόμυλοι εν λειτουργία, γιατί υπήρχε και ο ρυζόμυλος του Αχμέτ μπέη κοντά στη γέφυρα του Αχμέτ μπέη. Στη γέφυρα του Αχμέτ μπέη ήταν και ο μύλος του Τεκέ. Όμως ο μύλος του Τεκέ είχε και άλλο όνομα, δηλαδή του Τζαφέρ Μενδενιτζίωτη δημιουργώντας μια σύγχυση. «*Ο κατά την Γέφυρα του Αχμέτ Μπέη εν ενεργεία αλευρόμυλος του Τεκέ υπάρχει εντός της πόλεως Λεβαδείας ο ίδιος ονομάζεται και του τζαφέρ Μενδενιτζίωτου. Εύρίσκεται εις καλήν κατάστασιν κατά τὸ κτίριον καὶ τὴν Μηχανήν*» 3-8-1836 [178927⁵]. Υπάρχει μια ακόμα διευκρίνιση για το μύλο του Τζαφέρ ή του Τεκέ γιατί εκτός από τη τοποθεσία γέφυρα του Αχμέτ μπέη ο Νερόμυλος του Τεκέ ήταν στη θέση Παλιά Κρεατοπωλεία 10-2-1836 [1179045⁶]. Τέλος μια άλλη διευκρίνιση «*Περὶ εἰς Ταμπάχνα ἐθνικοῦ μύλου τοῦ Τεκέ*» στο έγγραφο από 31-8-1836 [1179005-1179006⁷] αναφέρεται ότι ο μύλος ήταν στη Ταμπάχνα! Στην ίδια περιοχή, δηλαδή στη θέση Τρύπα της Λειβαδιάς, ήταν και ο εν ενεργεία αλευρόμυλομυλος του Γετίμ αγά και νότιά του βρίσκεται η νεροτριβή που αρχικά ήταν και αυτή μύλος του Γετίμ αγά και την κατασκεύασε ο ενοικιαστής. Σε αυτή έγινε καταμέτρηση και εκτίμησή του. Η σκεπή χρειαζόταν πολλή επισκευή. Το νερό του μύλου δεν «*υπόκεινταν σε καμία δουλειά κατά το σύνηθες*» 31-4-1836 [1178930⁸]. Δηλαδή υπήρχαν δύο μύλοι που ανήκαν στον Γετίμ μπέη ο ένας δίπλα στον άλλο μέσα στη Λειβαδιά.

Μια ακόμα διευκρίνιση για τη τοπογραφία της περιοχής της Ταμπάχνας γίνεται με το έγγραφο από 4-9-1836 [1179062-1179063-1179064⁹]. Εκεί γίνεται καταγγελία από τον Π. Τριανταφύλλου προς την Γραμματεία οικονομικού για τον μύλο του Γετίμ αγά και την «απάτη», που έκανε ο Ελευθέριος Βάγγος. Αναφέρει, λοιπόν, ότι ο το 1830 ο Βάγγος «*παρατήρησε ότι το εργοστάσιον, του κατά την θέσιν Τρύπα, δημοσίου μύλου του Γετίμ αγά, είναι καταλληλότερον δια υδροτριβείον⁴ και ότι κατασκευαζόμενον τοιούτον με δωδεκάκις ολιγωτέραν δαπάνην από την απαιτούμενην διά την οικοδομήν αλευρόμυλου εδύνατο να δώση δεκάκις περισσότερον εισόδημα από το του αλευρόμυλου*». Ο Βάγγος κατόρθωσε τον σκοπόν του και ενοικίασε το «εργαστάσιον» αυτό σαν αλευρόμυλο για να τον επισκευάσει με ίδιες δαπάνες νερόμυλος το εισόδημα μέχρι να το παραδώσει αυτό εις το τέλος της προθεσμίας. Αυτός όμως αντί να κατασκευάσει νερόμυλο έκανε νεροτριβή και σφετερίστηκε το νερό διαφόρων άλλων που δεν λειτουργούσαν καθώς και του καθέτως απέναντι

του ποταμού μύλου του Τεκέ «*εκποιηθέντος ήδη προς τον κ.Μπουγιουκλή*». Έγινε δε «*το λαμπρότερο υδροτριβείο*» χωρίς να δίνει εισόδημα στο δημόσιο. «*Δύναται να γίνει μεγαλύτερα απάτη;*» ... «*δια της αδιαφορίας περί τα τοιαύτα των μέχρι προ ολίγον υπαλλήλους οικονομικών αρχών, οι οποίοι ελέγχουν από του να κάμνει...*». Οπότε από αυτό βγαίνει ότι στο μύλο του Τεκέ κατασκευάστηκε μεγάλη νεροτριβή που ήταν απέναντι τον μύλο του Γετίμ αγά στη Ταμπάχνα. Η ένσταση που ακολουθεί βασίζεται σε υπερβολική εκτίμηση του μύλου. Αυτή εφ' ενός ξεκαθαρίζει κάπως την εικόνα της τοπογραφίας αλλά μας παρουσιάζει μια εικόνα πιο σύνθετη για το πώς αντιμετωπιζόταν και ποιος ήταν μύλος από το κράτος και τους πολίτες. Ο Ιωάννης Λεοναρδίδης καταγγέλλει την υπέρ εκτίμηση της αξίας του μύλου προς τον Οικονομικό Επίτροπο Λειβαδιάς, ότι είχε εκτιμηθεί το 1836 ο μύλος του Γετίμ αγά αντί αυτός του Στρεφ αγά, ότι δεν έχει ληφθεί υπ' όψη το ετήσιο καθαρό εισόδημα του μύλου, ότι έχει παραβλεφθεί το αυλάκι του μύλου στην εκτίμηση, ότι στο ίδιο τετράγωνο βρίσκεται και άλλος μύλος. Ο ρυζόμυλος του Χασάν πασά που επίσης ήταν μέσα στη Λειβαδιά και είναι καλύτερος από αυτόν έχει εκτιμηθεί λιγότερο, που πρέπει να οφείλεται σε απειρία ή εμπάθεια του πραγματογνώμονα. «*Αον Ο Μύλος οὗτος κατά τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1836 εἶχεν ἐκτιμηθῇ παρὰ τῶν ἰδίων πραγματογνωμόνων διὰ δραχμάς ἑξ χιλιάδες πεντακοσίας τριάκοντα ὑπὸ ἄλλο ὄνομα, ἀπ' τὸν πραγματικὸν ἰδιοκτήτην ὀθωμανὸν Γετίμαγα, τοῦ Στρέφαγα καὶ ὅτι τὸ πρωτόκολλον παραμέλησεν νὰ καταστρωθῇ καὶ διευθυνθῇ ἐγκαίρως πρὸς τὴν Γραμματείαν, ἐπροσκαλέσθη νέα ἐκτίμησις ἐναντίον τῆς πρώτης. Δὸν Ὅτι εἰς τὴν τιμὴν τῆς οἰκοδομῆς τῆς οἰκίας τὴν ἐπιφόρτησαν εἰς μόνον τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Ἑθν. Μύλου, ἐνῶ εἰς τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα εὕρισκετο καὶ ἄλλος ἰδιοκτήτης Μύλος. Ἐον Ὅτι ἡ ἐκτίμησις ἐγίνε ἀπὸ ἀπειρίας, ἢ καὶ κατὰ πάθος τῶν πραγματογνωμόνων, διότι ὁ ὀριζόμενος τοῦ Χασάν Πασσᾶ, ὅστις εἶναι καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως Λεβαδείας, καὶ καλύτερός του ἀνωτέρω, ἐκτιμήθη διὰ δώδεκα χιλιάδας δραχμᾶς μόνον*» 26-12-1837 [1179095-1179096¹⁰]. Αυτό, δηλαδή την καταπάτηση του Λεοναρδίδη, φαίνεται ότι καταγγέλλει και ο Ιωάννης Κόλιας φαλαγγίτης στη συμβολαιογραφική καταγγελία δύο μήνες νωρίτερα, 20-10-1837 [1179038-1179039-1179040-1179041¹¹]. Μετά την αγορά του μύλου του Τεκέ ο Τρ.Μπουγιουκλής ύψωσε τον τοίχο του मुलाύλακου χωρίς να προκαλέσει βλάβη εις το Δήμο εκτός από μια μικρή εξωτερική πρόβολο. Επίσης έκανε μετασκευή στα δύο μάτια σε νεροτριβές με το να κατασκευάσει δύο γούρνες εις τα θεμέλια του τοίχου του μύλου 25-8-1836 [1179059-1179060-1179061¹²].

Θα ακολουθήσει η εικόνα για τους υπόλοιπους μύλους που αναφέρονται και υπήρχαν στη Λειβαδιά αλλά και στα περίχωρα πιο κάτω από τα έγγραφα:

— Μύλοι του Ομέρ αγά υπήρχαν σε διάφορα σημεία. Φαίνεται ότι ήταν μάλλον ο μεγαλύτερος κτηματίας της Λειβαδιάς. Αναφορές ξεκινάν με την αποστολή 4 πρωτοκόλλων για την εκποίηση ερειπίων μύλων, ένας εκ των οποίων είναι του Τζαφέρ αγά Μενδενιτζίωτη (οι άλλοι είναι των Όμερ Άγᾶ, τοῦ Τεκέ και τοῦ χασᾶν πασᾶ, όπως

4 Υδροτριβείο είναι η νεροτριβή.

αναφέρθηκε) 9-4-1836 [1178923-1178924^c]. Παρουσιάζεται η Ευφροσύνη σύζυγος Τρ. Μπουγιουκλή από το Γαλαξειδί κόρη του Ομέρ αγά και παρακαλεί να της παραχωρήσουν ακίνητα στη περιοχή της Άμφισσας γιατί ο σύζυγός της είναι από το Γαλαξειδί και στη Λειβαδιά από τη πατρική περιουσία που αποτελείται από κτήματα, μύλο και νεροτριβή 3-9-1838 [608441^f]. Εξετάζεται κατόπιν αίτησης της Νεοφύτου Ευφροσύνης θυγατέρας του Ομέρ αγά στον οικονομικό επίτροπο Λειβαδιάς και μεταξύ των άλλων αναφέρει στην Λειβαδιά δύο μύλους 19-6-1839 [609861-609863-609865^k].

Στις 11-1-1848 συντάσσεται κατάλογος με τα ακίνητα του Ομέρ αγά. Συνολικά εμφανίζονται 183 ακίνητα, κάποια είναι «αδιάθετα» και κάποια αναφέρονται με το όνομα του νέου ιδιοκτήτη. Επτά έχουν προικοδοτηθεί σε χωροφύλακες. Τα ακίνητα είναι καλλιεργημένοι αγροί, χέρσα, σπίτια, εργαστήρια, μύλοι, στις περιοχές **Λειβαδιά, Πετρομαγούλα, Τραγάνα, Άγιος Βλάσης, Λουκανίκο, Χαρβούρι και Πλαγίστρα**. Αναφέρεται ειδικά στη **Τρύπα** ¼ μύλου, στη **Κρύα Βρύση** ένας αλευρόμυλος, στο **Ρούκι** ένας αλευρόμυλος και στο **Τρύπιο Λιθάρι** ένα υδροτριβείο και ένας αλευρόμυλος 11-1-1848 [609975-610005-610009-610085-610125-610127-610129^k].

– Ο μύλος του Στρεφ αγά. Ο Δημήτριος Χορμόβας ενοικιαστής κατά «την κάτωθεν περιγραφήν και απογραφήν αυτού» για 4 χρόνια, 8 μήνες και 12 ημέρες σε 10 ίσες δόσεις νοίκιασε τον μύλο του Στρεφ αγά μετά από πλειστηριασμό. Αναφέρεται ο εξοπλισμός του μύλου, ήτοι δύο μυλόπετρες, μια αλευροσκάφη, μία χελιδώνα, αδράχτι, βασιλικό, κεντρί, κολούρες και κάβουρα, φτερωτή, βαγένι και το μυλοβούτζι. Όλα αυτά καθώς και το κτήριο και το αυλάκι πρέπει να τα παραδώσει σε καλή κατάσταση όταν τα επιστρέψει πίσω με τη λήξη της ενοικίασης 18-8-1833 [879657^a]. Τα πρακτικά πλειστηριασμού ενοικίασεως του μύλου του Στρεφ αγά συνίστανται από τέσσερα φύλλα 4-3-1834 [1178951-1178952^c].

– Ο μύλος του Γετίμ αγά, βρίσκεται, όμως, έξω από τη Λειβαδιά, μια ώρα μακριά, στη θέση **Κορνός** 28-2-1837 [1179470-1179471-1179472-1179473^d]. Πρέπει όμως να υπήρχε σαν δεύτερος μύλος του Γετίμ αγά γιατί ο Ελευθέριος Βάγκος αιτήθηκε να προικοδοτηθεί με το μύλο (ερείπιο) του Γετίμ αγά στο **σταροπάζαρο** που έχει νοικιάσει με πολυετές συμβόλαιο και έχει κατασκευάσει νεροτριβή 28-1-1836 [1178929^c]. Αυτός είναι ο μύλος που πήρε τη θέση του στην εκτίμηση ο μύλος του Στρεφ αγά. Ο Ιωάννης Λεοναρδίδης νοίκιασε σε πλειστηριασμό το μύλο του Στρεφ αγά μέχρι 30-8-1838 με ενοικιαστήριο. Υπάρχει περιγραφή του μύλου από 2-3-1834 [879661-879663^a].

– Ο μύλος του Ισμαήλ μπέη. Ο οικονομικός επίτροπος Λειβαδιάς επισημαίνει προς τη Β. Γραμματεία το πρωτόκολλο δημοπρασιών μαζί με τη περίληψη των πιστωτικών γραμματίων και λοιπών εγγράφων εις το βιβλίο υποθηκών τη παράληψη εγγραφής του αλευρόμυλου του Ίσμαΐλμπεη του εθνικού ερειπίου 18-3-1838 [1179067^d].

– Ο μύλος του Καραχμετόπουλου. Ο Α. Πασπάλης αι-

τείται να του δοθεί ο μύλος του Καραχμετόπουλου στο χωριό **Καρυά** και στην θέση **Καλάμι** βάσει του «*περί προικοδοτήσεως των Έλληνικών Οικογενειών*» 25-1-1836 [3124627^j].

– Έξω από τη Λειβαδιά στη θέση **Τρύπιο Λιθάρι** υπήρχαν τρία εν ενεργεία δημόσια «εργοστάσια» «υπό μία στέγη», ένας μύλος και δύο νεροτριβές, το κάθε ένα κινείται από διαφορετικό «ύδωρ». Οι νεροτριβές προϋπήρχαν με παλιό ενοικιοστάσιο 4 ετών από τον Αντώνιο Ταμπούρα χωρίς όμως άδεια και το παρελθόν έτος έκτισε τον μύλο χωρίς κάποια συμφωνία και ζητούσε να του παραχωρηθούν κατ' εκτίμηση μόνον σαν ένα αδιαίρετο κτήμα σαν προικοδότηση με το πρόσχημα ότι ήταν δήθεν πολυετής ενοικιαστής χωρίς δημοπρασία 25-4-1836 [3124628-3124629-3124630-3124631^j]. Τα υδροτριβεία πρέπει όπως φαίνεται μαζί με τον μύλο αφού χωρίσθηκαν ήταν του Ποταμά και του Αχμέτ μπέη όπως φαίνεται από το επόμενο έγγραφο. Ο Αντώνης Λάπας με εντολή του Λασάνη (γραμματέα επί του οικονομικού) πρέπει να παρατήρει και να επιστρέψει το ένα από τα δύο υδροτριβεία στο Τρύπιο Λιθάρι, του Ποταμά ή του Αχμέτ μπέη, που είχε πολυετώς νοικιασμένα. Αυτά έχουν ανάμεσα μύλο που αυτός είχε από προικοδότηση. Αυτός τελικά επέλεξε του Αχμέτ μπέη 3-3-1838 [1179176-1179177^c].

– Ο μύλος του Χουσερέφ. Απέχει μια ώρα από τη Λειβαδιά στη θέση **Κιούπι** [το κείμενο είναι με πολλή κακή γραφή] 3-3-1837 [3125345ⁿ]

– Ο μύλος στο **Κουρούπι**. Βρέθηκαν τρία έγγραφα που φαίνεται ότι αφορούν τον ίδιο μύλο, γιατί συνδέονται με ονόματα και τοπωνύμια. Αυτός ανήκε στον Ελήφ Αγά, που τελικά τον αγόρασε ο Λάμπρος Γιαννακός, ενώ αρχικά είχε ενδιαφερθεί ο Λάμπρος Γεωργαντάς με εγγυητή τον Β.Σφουντουρή. Ο Λάμπρος Γεωργαντάς είναι αγοραστής ο δε Β.Σφουντουρής εγγυητής για τον μύλο στο Κουρούπι. 17-1-1839 [1179516^d]. Έγινε κατακύρωση δημοπρασίας του μύλου του Ελήφ Αγά στον Λάμπρο Γιαννακό. Ο μύλος ήταν νοικιασμένος για «4 χρόνια, 8 μήνες και 12 ημέρες και έληγε στις 30 Απριλίου 1835», 28-3-1839 [3125338ⁿ]. Πληρωμή από τον Λάμπρο Γιαννακό εγγείου φόρου για τον αλευρόμυλο στη θέση Κουρούπι Λειβαδιάς και κατάλογος παρακολούθησης του πλειστηριασμού 24-1-1848 [3125340, 3125341, 3125350ⁿ].

– Πρέπει να υπήρχε και ένας άλλος μύλος στο **Κουρούπι** που ανήκε στον Γετίμ αγά. Έτσι το 1837 γίνεται καταμέτρηση του ακινήτου του μύλου του Γετίμ αγά, που βρίσκεται στο Κουρούπι εκτός της Λειβαδιάς και η μηχανή του είναι σε καλή κατάσταση 5-9-1837 [1179116^f]. Υπάρχει εντολή για δημοπρασία του αλευρόμυλου του Γετίμ αγά στο Κουρούπι με νέα καταμέτρηση το 1838 9-12-1838 [1179408-1179409^d].

– Ένα άλλο θέμα είναι για τον μύλο του Αχμέτ μπέη στη Λειβαδιά γιατί αναφέρεται «ο κατά την πόλιν εθνικός Αλευρόμυλος του αχμετμπεΐ Τζαμισί», δηλαδή του τζαμιού 9-8-1839 [1178984^d]. Ήταν ακόμα ένας μύλος ή η ονομασία γνωστού μύλου με άλλο όνομα;

Συνοπτικός Πίνακας «εργοστασίων» Οθωμανών από τα έγγραφα			
Όνομα	πόλη/χωριό	θέση	εργοστάσιο
Γετίμ αγά	Λειβαδιά	Τρύπα ή Ταμπάχνα ή Σταροπάζαρο	μύλος μετά νεροτριβή
Τεκέ ή Τζαφέρ Μενδεντισιώτη	Λειβαδιά	Ταμπάχνα ή γέφυρα του Αχμέτ μπέη ή Παλιά Κρεατοπωλεία ή παλιά μακελιά	μύλος
Άχμέτ Μπέη	Τρύπιον Λιθάρι ή Τρύπες		μύλος
Χασάν πασά	Δαύλεια		μύλος
Αχμέτ μπέη ή Αχμέτ μπέη του τζαμιού	Λειβαδιά	γέφυρα του Αχμέτ μπέη	ορυζόμυλος
Χασάν πασά	Λειβαδιά		ορυζόμυλος μετά αλευρόμυλος και νεροτριβή
Ομέρ αγά	Λειβαδιά	Τρύπα	μύλος
Ομέρ αγά	Κρύα Βρύση		μύλος
Ομέρ αγά	Ρούκι		μύλος
Ομέρ αγά	Τρύπιο Λιθάρι		μύλος
Στρεφ αγά	Κορνός		μύλος μετά νεροτριβή
Ίσμαϊλμπεη	;		μύλος
Καραχμετόπουλου	Καλάμι		μύλος
Αχμέτ μπέη και Ποταμά	Τρύπιο Λιθάρι		δύο νεροτριβές και αλευρόμυλος
Χουσερέφ	Κιούπι		μύλος
Ελήφ Αγά	Κουρούπι		μύλος
Γετίμ αγά	Κουρούπι		μύλος

*Έγγραφα ΓΑΚ

Οι δείκτες στα έγγραφα, που αναφέρονται μέσα σε αγκύλες αντιστοιχούν στους ακόλουθους φακέλους των αρχείων:

- a. Αρχείο Εθνικών Κτημάτων, Σειρά #006, Υποσειρά #001, Φάκελος #1977 - Νομαρχία Αττικοβοιωτίας, Επαρχία Λεβαδείας, 1838
- c. Αρχείο Εθνικών Κτημάτων, Σειρά #009 - Μύλοι, Υποσειρά #011, Φάκελος #3133
- d. Αρχείο Εθνικών Κτημάτων, Σειρά #009 - Μύλοι, Υποσειρά #011, Φάκελος #3134
- f. Αρχείο Εθνικών Κτημάτων, Σειρά #003 - Παραχωρήσεις κτημάτων σε Νεοφωτίστους, Υποσειρά #001, Φάκελος #1389
- k. Αρχείο Εθνικών Κτημάτων, Σειρά #003 - Παραχωρήσεις κτημάτων σε Νεοφωτίστους, Υποσειρά

#001, Φάκελος #1402

l. Αρχείο Εθνικών Κτημάτων [1833 - 1869], Σειρά #001, Υποσειρά #001 - Νομός Αττικοβοιωτίας, Υποσειρά #003, Φάκελος #055 - Επαρχία Λεβαδείας, 1840

n. Αρχείο Εθνικών Κτημάτων [1833 - 1869], Σειρά #001, Υποσειρά #001 - Νομός Αττικοβοιωτίας, Υποσειρά #003, Φάκελος #058 - Επαρχία Λεβαδείας, 1840

Ανεμόμυλος στη Σαμψούντα Samsun Windmill

Γιώργος Σπέης
George Speis

Στην περιοχή Çirakman της Σαμψούντας σώζεται ανεμόμυλος, που χτίστηκε τη δεκαετία του 1860 από Έλληνες που ζούσαν στο χωριό Çirakman. Αποκαταστάθηκε στην αρχική του μορφή από τον Δήμο Tekkeköy. Είναι ο μοναδικός πέτρινος ανεμόμυλος στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας.

[Πηγή <http://www.tekkekoy.gov.tr/yel-degirmeni>]

ΤΑ ΝΕΑ των Μυολόγων

- 1. Συνεχίζει η καταγραφή της βιβλιογραφίας με τα παραρτήματά της, στην οποία προστίθενται ολοένα και περισσότεροι τίτλοι και σε τακτά διαστήματα ενημερώνουμε το site μας https://hellenicmills.gr/?page_id=13
- 2. Πραγματοποιήθηκε η κοπή πίτας μας στις 12 Φεβρουαρίου. Είχαμε τη χαρά να συναντηθούμε να ανταλλάξουμε απόψεις και να οργανώσουμε τις επόμενες δράσεις μας.

- 3. Στις 5 & 6 Ιουνίου πραγματοποιήθηκε η 10η διημερίδα Ιστορίας Περιβάλλοντος με θέμα «Πηγές ενέργειας και η διαχείρισή τους». Συμμετείχαν σε αυτήν τα μέλη μας Λαμπρινή Χιώτη, Σοφία Γερμανίδου, Όλγα Λεκού, Ανδρομάχη Οικονόμου, Γιώργος Σπέης και Ελένη Μπενέκη.

Η ευθύνη για το περιεχόμενο των άρθρων (κειμένων και εικονογράφησης) είναι των συγγραφέων και όχι της συντακτικής ομάδας.

Web site της Ελληνικής ομάδας της TIMS: www.hellenicmills.gr, e-mail επικοινωνίας: ktoutouza@gmail.com
Πληροφορίες και αποστολή άρθρων για το περιοδικό, e-mail επικοινωνίας: gspeis11@otenet.gr

ISSN 2654-2374